

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پژوهشکده مطالعات قرآنی

۱۴۰۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پژوهشکده مطالعات قرآنی

به اهتمام:

زهرا نبئی

کارشناس پژوهشکده مطالعات قرآنی

فهرست

۱. تاریخچه ۶
۲. افتخارات ۱۰
 - ۱-۲. جوایز ۱۰
 - ۲-۲. منشورات مهم بین‌المللی ۱۱
۳. هدفگذاری پژوهشی ۱۲
۴. همسویی با اولویت‌های پژوهشی پژوهشگاه ۱۳
۵. تمایز فعالیت‌های پژوهشکده با برنامه‌های الهیات در دانشگاه‌ها ۱۷
۶. حوزه تمرکز پژوهشی ۲۰
۷. ساختار و چارت سازمانی ۲۲
 - ۱-۷. گروه مطالعات زبان‌شناسی قرآن کریم ۲۳
 - ۲-۷. گروه مطالعات تاریخی و فرهنگی قرآن کریم ۲۵
 - ۳-۷. گروه مطالعات حدیثی شیعه ۲۷
۸. طرح‌های پژوهشی ۲۹
 - ۱-۸. طرح‌های پژوهشی گروه مطالعات تاریخی و فرهنگی قرآن کریم ۲۹
 - ۲-۸. طرح‌های پژوهشی گروه مطالعات زبان‌شناسی قرآن کریم ۳۰
 - ۳-۸. طرح‌های پژوهشی گروه مطالعات حدیثی شیعه ۳۱
۹. گزارش برنامه‌ها ۳۲
 - ۱-۹. نخستین سمینار پژوهشکده مطالعات قرآنی: رشته علوم قرآن و حدیث، جهت‌یافته به سوی «علم» یا «معارف» ۳۲

- ۲-۹. دومین سمینار پژوهشکده مطالعات قرآنی: معرفی و مرور کتاب "مقدمه‌ای تاریخی - انتقادی بر قرآن" اثر نیکلای ساینای ۳۳
- ۳-۹. اولین نشست از سلسله نشست‌های انتقادی ماهیانه اسلام و باستان متأخر: کی؟ کجا؟ چرا؟ ۳۴
- ۴-۹. دومین نشست از سلسله نشست‌های انتقادی ماهیانه اسلام و باستان متأخر: ادیان عربستان در دوران پایانی باستان ۳۶
- ۵-۹. بررسی تفاسیر قرآنی اردو زبان شبه قاره هند ۳۷
- ۶-۹. نگاهی به تاریخ نهاد دانشگاهی علوم قرآن و حدیث و وضعیت دانش‌آموختگان ۳۸
- ۷-۹. سومین نشست از سلسله نشست‌های انتقادی ماهیانه اسلام و باستان متأخر: بازنگری معنای واژه «دین» در قرآن با لحاظ بستر تاریخی پیدایش اسلام ۳۹
- ۸-۹. از «حدیث موضوع» تا «موضوعات‌نگاری»؛ نگاهی به جریان‌ها و گونه‌های آثار درباره احادیث ساختگی ۴۱
- ۹-۹. حدیث شیعی در قم: درنگی در نخستین جریان‌ها و گفتمان‌ها ۴۲
- ۱۰-۹. چهارمین نشست از سلسله نشست‌های انتقادی ماهیانه اسلام و باستان متأخر: حیطه‌ها و روش‌ها در پرتو آسیب‌شناسی مطالعات قرآنی معاصر ۴۴
- ۱۱-۹. پنجمین نشست از سلسله نشست‌های انتقادی ماهیانه اسلام و باستان متأخر: نقش عهد جدید در فهم عروج عیسی در قرآن ۴۵
- ۱۲-۹. مساله نظری بینامتنیت و تمایز آن از نقد منبع ۴۷
- ۱۳-۹. ششمین نشست از سلسله نشست‌های انتقادی ماهیانه اسلام و باستان متأخر: دختر فرعون یا همسر فرعون؟ از خوانش مسیحی تا روایت قرآنی ۴۸
- ۱۴-۹. دفتر حدیثی اسماعیل بن ابی‌زیاد سکونی: نمونه‌ای از دفاتر مقلوبه رایج در حدیث قرن دوم ۵۰
- ۱۵-۹. درآمدی بر بازشناسی مدرسه حدیثی علامه مجلسی ۵۲
- ۱۶-۹. هفتمین نشست از سلسله نشست‌های انتقادی ماهیانه اسلام و باستان متأخر: از کیهان‌شناسی به جهان بینی تاملی در کیهان‌شناسی های اوستا و قرآن ۵۴
- ۱۷-۹. آموزش قرآن به مثابه «زبان» یا «متن»؟ بازخوانی رویکرد دکتر محمدعلی لسانی فشارکی ۵۵

۱۰. جلسات و اقدامات اجرایی	۵۷
۱۰-۱. جلسات اداری پژوهشکده	۵۷
۱۰-۲. اقدامات برای شورای گسترش	۵۷
۱۰-۳. برنامه تفصیلی پژوهشکده	۵۷
۱۰-۴. اقدامات جذب	۵۸
۱۱. سایر فعالیت ها	۵۹
۱۱-۱. سومین همایش تفسیر اجتماعی قرآن کریم در جهان اسلام	۵۹
۱۱-۲. فصلنامه مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی	۵۹
پیوست ۱: اولویت‌های پژوهشی پژوهشگاه	۶۰
پیوست ۲: فهرست آثار پژوهشگران مربوط به حوزه تمرکز پژوهشکده	۶۱

۱. تاریخچه

مطالعات درباره قرآن کریم و میراث حدیثی در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی سابقه‌ای درازدامن دارد و البته منحصر به پژوهشگران حوزه «علوم قرآن و حدیث» نبوده است. در جستجوی اولین آثار مطالعاتی در این حوزه، باید از فعالیت‌های «بنیاد فرهنگ ایران» و انتشار پژوهش‌های مرتبط با نخستین ترجمه و تفسیرهای قرآن به زبان فارسی یاد کرد، از جمله:

- تفسیر قرآن کریم (عکس نسخه مکتوب به سال ۵۲۳ هجری قمری محفوظ در کتابخانه دیوان هند)، ابوبکر عتیق سور آبادی، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۵.
- تفسیر قرآن پاک (قطعه‌ای از تفسیری بی‌نام به فارسی که ظاهراً در اواخر قرن چهارم یا اوایل قرن پنجم نوشته شده است)، به کوشش علی رواقی، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۸.
- تفسیر قرآن مجید (نسخه محفوظ در کتابخانه کمبریج)، به کوشش جلال متینی، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۹.
- بخشی از تفسیری کهن، به کوشش محمد روشن، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۱.
- تفسیری بر عُسری از قرآن مجید (نسخه محفوظ در کتابخانه بریتانیا)، به کوشش جلال متینی، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۲.
- تفسیر نسفی، ابوحفص نجم الدین عمر نسفی، به کوشش عزیز الله جوینی، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۳.
- پلی میان شعر هجائی و عروضی فارسی در قرن اول هجری (ترجمه آهنگین از دو جزو قرآن مجید)، به کوشش احمدعلی رجائی، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۳.
- گزاره‌ای از بخشی از قرآن کریم (تفسیر [ترجمه] شُنُقُشی)، به کوشش محمد جعفر یاحقی، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۵.
- ترجمه قرآن موزه پارس (از مترجمی ناشناس)، به کوشش علی رواقی، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۵.

در سال های پس از پیروزی انقلاب اسلامی که بنیاد فرهنگ ایران با چند مؤسسه پژوهشی دیگر تلفیق شده و با نام «مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی» فعالیت می کرده است، مطالعات قرآنی و حدیثی، در حوزه ترجمه آثار شاخص و به ویژه تألیف معاجم و فهارس نیز گسترش یافته است. از جمله آثار انتشار یافته در آن سال ها می توان به موارد زیر اشاره کرد:

- تفسیر مفردات قرآن (نسخه‌ای کهن متعلق به کتابخانه آستان قدس رضوی)، به کوشش عزیز الله جوینی، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۹.
- سیرت رسول الله، ابن هشام، ترجمه و انشای رفیع الدین اسحاق بن محمد همدانی، به کوشش اصغر مهدوی، بنیاد فرهنگ ایران، ۲ جلد، ۱۳۵۹-۱۳۶۰
- تفسیر بصائر یمینی، محمد بن محمود نیشابوری، به کوشش علی رواقی، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۹.
- اسلام مین قرآن، علامه طباطبایی (ترجمه قرآن در اسلام به زبان اردو)، ترجمه شاهد چوهدری، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۲.
- اسلام مین شیعه، علامه طباطبایی (ترجمه شیعه در اسلام به زبان اردو)، ترجمه شاهد چوهدری، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۳.
- فرهنگ لغات قرآن خطی آستان قدس رضوی شماره ۴ با ترجمه فارسی کهن، به کوشش احمدعلی رجائی، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۳.
- ترجمه اسرار الآیات، ملاصدرا، ترجمه محمد خواجهوی، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۳.
- ترجمه شرح اصول کافی، ملاصدرا، ترجمه محمد خواجهوی، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۷.
- المعجم المفهرس لألفاظ الاحادیث عن الكتب الاربعه (استبصار، الکافی، التهذیب، من لایحضره الفقیه)، به کوشش منیژه اجتهادی و دیگران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۷۰ ب.

پس از تغییر نام مؤسسه به «پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی» (۱۳۷۳ به بعد)، این مسیر مطالعاتی و تألیفی، مستقل از حضور گروه یا پژوهشکده ای با عنوان «مطالعات قرآنی و حدیثی»، همچنان تداوم داشته و به پدید آوردن آثاری ارزشمند انجامیده است؛ از جمله:

- زندگی‌نامه و آثار شیخ طوسی، آقابزرگ طهرانی، ترجمه علیرضا میرزا محمد، حمید طبیبیان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۶.

- قضاء امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب (ع)، محمدتقی شوشتری، به کوشش قیس آل قیس، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۹.

- در بارگاه آفتاب: نهج البلاغه در ادب پارسی، علیرضا میرزا محمد، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۰.

- بررسی‌زبان شناختی واژه‌هایی از قرآن کریم، شهرام هدایت، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۴.

- ترجمه مناهل العرفان فی علوم القرآن، عبدالعظیم زرقانی، ترجمه محسن آرمین، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۵.

- قرآن در مثنوی، علیرضا میرزا محمد، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۶.

- المعجم المفهرس لالفاظ الاحادیث و الأقاویل عن الکتب العرفانیة الفارسیة، به کوشش منیژه اجتهادی و دیگران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۸.

- مبانی و آرای تفسیری شریف مرتضی، محسن آرمین، ۱۳۹۳.

- فرائد: فرهنگ واژگان دشوار و نوادر قرآن کریم بر پایه ترجمه‌های کهن، فرزاد جعفری، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۴.

- استعاره و تمثیل در کلمات قصار نهج البلاغه، یدالله رفیعی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۴.

از سال ۱۳۸۸ با شکل گرفتن «گروه پژوهشی مطالعات قرآنی و حدیثی» و سپس استقلال عملی این گروه از سال ۱۳۹۴، و سپس تصویب «مرکز پژوهشی مطالعات قرآنی» در اواخر دوره ریاست دکتر

قبادی، و در نهایت تأسیس «پژوهشکده مطالعات قرآنی» در دوره ریاست دکتر نجفی، فعالیت‌های علمی - پژوهشی اعضای هیئت علمی، سامانی نهادی یافته است. مشخصه عمده این دوره از فعالیت‌ها و رویدادهای علمی - که همچنان تداوم دارد - هدفگذاری خاص در گسترش روش‌های پژوهش در حوزه مطالعات قرآن و حدیث، ضمن حفظ پیوستگی و پایداری در فعالیت‌های علمی قبلی بوده است.

افزون بر برنامه‌های پژوهشی موظف و مصوب اعضای هیئت علمی که در قالب کتاب، مقاله و سخنرانی نمود یافته، فعالیت‌ها و رویدادهای زیر شایان اشاره ویژه است:

- برگزاری دوره آموزشی-پژوهشی کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث در سال‌های ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۷.
- بنا نهادن و نقش موثر در پایه‌گذاری انجمن علمی با عنوان «انجمن ایرانی مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی» و مجله علمی-پژوهشی «مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی»
- برگزاری سلسله همایش‌های سالیانه جایگاه مطالعات قرآنی در تحول علوم انسانی از سال ۹۳ تا ۹۹ با موضوعات مختلف از جمله: مبانی معرفتی پژوهش‌های میان‌رشته‌ای قرآن کریم، روش‌شناسی مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن کریم، مبانی زبان‌شناختی - اصطلاح‌شناختی پژوهش‌های میان‌رشته‌ای قرآن کریم، میان‌رشته‌گی و کاربردی‌سازی؛ مطالعه موردی صلح و مدارا، مسئولیت اجتماعی، باززایی الهیات در عصر پساکرونا و ...
- برگزاری سایر همایش‌های متعدد علمی مانند سلسله همایش‌های «تفسیر اجتماعی قرآن کریم در جهان اسلام»، «انسان‌شناسی فرهنگی و علوم قرآن و حدیث» و ...
- اولین کارگاه آموزشی بین‌المللی تفسیر هرمنوتیک کتابهای مقدس (قرآن - انجیل) با مشارکت دانشگاه پادربورن آلمان، ۷-۹ اسفند ۱۳۹۵ مطابق ۲۵-۲۷ فوریه ۲۰۱۷
- نخستین کنفرانس بین‌المللی مطالعات قرآنی - ۲۰۲۰ - اسفند ۹۸

- برگزاری کارگاه ها و درسگفتارهای متعدد در حوزه های نوین پژوهش در قرآن و حدیث، از جمله معناشناسی، انسان شناسی فرهنگی، تاریخ انگاره، زیبایی شناسی، هرمنوتیک کتاب مقدس و...

۲. افتخارات

۲-۱. جوایز

عنوان	رتبه	جشنواره	
نویسنده توانا و مروج برجسته علوم و معارف قرآن کریم	برگزیده	هشتمین همایش ملی بانوان قرآن پژوه	فروغ پارسا
پژوهشگر توانا و مدرس علوم و معارف قرآن کریم	برگزیده	هشتمین همایش ملی بانوان قرآن پژوه	مریم قبادی
جلد ۱ و ۲ مجموعه مقالات ابعاد شخصیت و زندگی امام رضا (ع)	رتبه دوم	هشتمین دوره جشنواره کتاب سال رضوی	احمد پاکتچی
فقه الحدیث، مباحث نقل به معنا	برنده کتاب سال دانشگاهی	سی و چهارمین دوره جایزه کتاب سال جمهوری اسلامی ایران	احمد پاکتچی
ترجمه شناسی قرآن کریم: رویکرد نظری و کاربردی	شایسته تقدیر	سی و دومین دوره جایزه کتاب سال جمهوری اسلامی ایران	احمد پاکتچی

نظریه امید (راهکارهای ایجاد و افزایش امید از دیدگاه قرآن و روانشناسی مدرن)	کتاب برگزیده در قسمت علوم انسانی اسلامی	بیست و پنجمین جشنواره ملی کتاب سال دانشجویی ۱۳۹۷	زهرا محققیان
گفتمان‌های حدیثی نزد جریان‌های متقدم امامیه با رویکرد تاریخ اندیشه	پایان نامه برتر (دکتری) حوزه دین	هفدهمین جشنواره پایان نامه برتر سال دانشجویی ۱۳۹۷	سیدمحمد هادی گرامی
نخستین اندیشه‌های حدیثی شیعه رویکردها، گفتمانها، انگاره ها و جریان ها	شایسته تقدیر	چهارمین دوره کتاب سال اعضای هیئت علمی دانشگاه‌های سراسر کشور ویژه علوم انسانی (نشان دهخدا) ۱۳۹۷	سیدمحمد هادی گرامی
نخستین اندیشه‌های حدیثی شیعه رویکردها، گفتمانها، انگاره ها و جریانه‌ها	رتبه دوم کتاب بزرگسال	دهمین جشنواره بین‌المللی فارابی ۱۳۹۷	سیدمحمد هادی گرامی
رساله‌ی دکتری با عنوان «بررسی زمینه‌های تاریخی اعتقاد به تحریف تورات و انجیل در میان مسلمانان نخستین»	برگزیده‌ی دوم سطح بزرگسال	یازدهمین جشنواره بین‌المللی فارابی ۱۳۹۸	محمدعلی طباطبایی طباطبایی

۲-۲. منشورات مهم بین‌المللی

Opposition to Philosophy in Safavid Iran: Mulla Muḥammad-Ṭāhir Qummi's Ḥikmat al-‘Ārifīn, S. M. Hadi Gerami & Ata Anzali (eds.). Brill, 2017

“Whence come Qur’an Manuscripts? Determining the Regional Provenance of Early Qur’anic Codices,” Ala Vahidnia, *Der Islam*, 2021, 98(2), pp. 359-393.

“The Qur’ānic Cosmology, as an Identity in Itself,” Mohammad Ali Tabataba’i & Saida Mirsadri, *Arabica* 63 (2016), pp. 191-191

“From Miṣbāḥ al-Umma to Iqāmat al-Shuhūd: An Historico-Literary Analysis of Muḥammad Riḍā Jadīd al-Islām’s Refutation of Judaism,” Mohammad Ali Tabataba’i, and Heidar Eyvazi. *Shii Studies Review* (2023), pp. 1-44.

“Overlooked Modern Persian-Shi’i Tafsīr Schools: The Maktab-e Tafkīk in Contemporary Iran,” in: *Deconstructing Islamic Studies*, S. M. Hadi Gerami, edited by Majid Daneshgar and Aaron Hughes, Harvard University Press, 2020.

۳. هدفگذاری پژوهشی

غایت هدفگذاری و طراحی راهبرد پژوهشی، رسیدن به یک چشم‌انداز بین‌الذهانی و ارتباطی، همچون روح حاکم بر همه فعالیت‌های علمی پژوهش‌شکده است. برای رسیدن به چنین مطلوبی، در حوزه گسترده پژوهش‌های قرآن و حدیث، با دو انتخاب و دو مسیر ناگزیر روبه‌رو هستیم:

الف) پژوهش درباره متن قرآن و حدیث با رویکردهای کلاسیک و نوین

این مسیر پژوهشی از شگفتی در مواجهه با وضعیت‌ها و مسائل متنی قرآن و حدیث آغاز می‌شود و پاسخ را در مقایسه‌های درون‌متنی یا وضعیت‌ها و امور بیرون از متن قرآن و حدیث می‌جوید. این مسیر پژوهشی طیف وسیعی از پژوهش‌های قرآنی و حدیثی، از آثار کلاسیک تفسیری تا پژوهش‌های نوین در مسائل تطبیقی قرآن و عهدین را در بر می‌گیرد.

ب) پژوهش در قرآن و حدیث براساس مسائل برآمده از علوم انسانی

این مسیر پژوهشی از شگفتی در مواجهه با مسئله‌ای انسانی (چه در زندگی و چه در علوم مختلف) آغاز می‌شود و پاسخ به آن مسئله را در سخن قرآن و حدیث می‌جوید. این مسیر پژوهشی نیز طیف وسیعی از پژوهش‌های معطوف به قرآن و حدیث را در بر می‌گیرد، از فلسفه، عرفان، زبان و ادبیات گرفته تا پژوهش‌های از مبدأ مسائل علوم انسانی مدرن نظیر علوم اجتماعی، علوم سیاسی، تاریخ، روان‌شناسی و علوم تربیتی به قرآن کریم.

با این توضیح، هدفگذاری بنیادین پژوهشکده مطالعات قرآنی از این قرار است:

پژوهشکده مطالعات قرآنی چه در مقام تدوین و تصویب طرح‌های پژوهشی اعضای هیئت علمی‌اش، چه در مقام تصویب طرح‌های پژوهشی پیشنهادی، هر دو مسیر پژوهشی را مطلوب می‌شمارد و در حد وسع می‌کوشد فعالیت‌ها و رویدادهای علمی را به نحو متوازن در هر دو مسیر پیش ببرد. روشن است که در هر دو مسیر پژوهشی زمینه و فرصت برای همکاری و تعامل میان پژوهشگران حوزه قرآن و حدیث با پژوهشگران دیگر حوزه‌های انسانیات و علوم اجتماعی فراهم است. آنچه متفاوت است مبدأ انتخاب موضوعات، رویکرد و روش مسئله‌پردازی و فرآیند اجرا و پایش پژوهش است.

۴. همسویی با اولویت‌های پژوهشی پژوهشگاه

پس از تصویب اولویت‌های پژوهشی جدید پژوهشگاه در بهار سال ۱۴۰۲^۱، مسأله همسویی فعالیت‌های پژوهشکده مطالعات قرآنی با این اولویت‌ها نسبت به وضعیت دوره ریاست قبلی بیش از پیش تسهیل شد. بر این اساس، با تعریف محور مستقل «اسلام‌پژوهی» فعالیت‌های این پژوهشکده به طور روشنی در راستای تأمین یکی از چهار دغدغه اصلی پژوهشی پژوهشگاه، بازنمون شد. عمده فعالیت‌های پیشین پژوهشکده در راستای یکی از چهار زیرمحور: «بررسی و بازخوانی تراث اسلامی»،

^۱ نک: پیوست ۱ در انتهای همین سند.

«مطالعات قرآنی»، «امام‌شناسی» و «مناسبات سیره‌پژوهی و علوم انسانی» (با تأکید بر ماهیت کلان مطالعات اسلامی) قابل طبقه‌بندی است. علاوه بر این، دو زیرموضوع دیگر «مطالعات غرب‌شناسی ایرانی و نقد شرق‌شناسی» و «سیر تحول دانش در ایران» می‌تواند شماری از فعالیت‌های پژوهشی پیشین و آتی پژوهشکده را پوشش دهد.

با نظر به محور «بررسی و بازخوانی تراث اسلامی» با رویکردی گذشته‌نگر می‌توان شماری از فعالیت‌های پژوهشی^۲ پژوهشکده را ذیل آن طبقه‌بندی کرد.^۳ در رویکردی آینده‌نگرانه می‌توان پاسخ به پرسش‌هایی همچون: «وضعیت حال و چشم انداز آینده احیا و بررسی تراث اسلامی (قرآن و حدیث) در کشور چگونه است؟»، «چه جریان‌هایی در زمینه بازتاب، نقد و نقل تراث اسلامی کنشگری می‌کنند؟»، «چه رویکردهای روش‌شناختی در علوم انسانی می‌تواند به بازخوانی تراث اسلامی کمک کند؟»، «قرائت‌های خاورشناسان از تراث اسلامی چیست و چگونه می‌توان آن را نقد و بررسی کرد؟»، «چگونه می‌توان تراث اسلامی احیاء‌نشده (تصحیح و تحقیق) و یا به‌درستی احیاء‌نشده را احصاء کرد و به احیای آن همت گمارد؟» و «تراث اسلامی شایسته ترجمه چیست و چگونه می‌توان تمهیدات آنها را فراهم کرد؟»، اشاره نمود.

با نظر به محور «قرآن‌پژوهی» با رویکردی گذشته‌نگر می‌توان شماری از فعالیت‌های پژوهشی پژوهشکده را ذیل آن طبقه‌بندی کرد.^۴ در رویکردی آینده‌نگرانه می‌توان پاسخ به پرسش‌هایی همچون:

^۲ در این سند صرفاً طرح‌ها و کتاب‌ها ذکر می‌شود.

^۳ فعالیت‌هایی همچون: ترجمه کتاب منهج ابن قتیبه فی تأویل مشکل القرآن و اثره فی الدراسات القرآنیة- طرح پایان یافته- (دکتر مریم قبادی)/تفسیر فرات کوفی، بازشناسی میراث کهن شیعه- کتاب منتشر شده- پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۹ (دکتر مریم قبادی)/فرهنگ توصیفی علوم حدیث- کتاب منتشر شده- پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۴ (دکتر مریم قبادی)/بازشناسی گرایش‌های تفسیری باطنی و غالیانه شیعه در سده‌های متقدم هجری- طرح پایان یافته- (سیدمحمدهادی گرامی).

^۴ رویکردهای معناشناسی در مطالعات قرآنی- کتاب منتشر شده- پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۹ (دکتر احمد پاکتچی با همکاری سرکار خانم دکتر آریتا افراشی)/جریان‌های فهم قرآن کریم در ایران معاصر- کتاب منتشر شده- قم، انتشارات فلاح، ۱۳۹۵ (دکتر احمد پاکتچی)/بررسی تحلیلی تفاسیر شیعی از سده ۱۰الی ۱۴- طرح پایان یافته- پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ (دکتر فروغ پارسا)/ترجمه کتاب قرآن‌های عصر اموی: مقدمه ای در باب کهن‌ترین مصاحف- کتاب منتشر شده- (فرانسوا دروش) هرمس -

«چگونه می‌توان ایده آموزش زبان قرآن را براساس مطالعات قرآنی نوین بازسازی کرد؟»، «استفاده از رویکردهای میان‌رشته‌ای مختلف چه افق‌های نویی را برای بازفهمی قرآن و دستیابی به هسته ناشناخته آن برای ما فراهم می‌کند؟» و «جریان‌های اصلی قرآن‌پژوهی در ایران و فضای بین‌الملل چیست و این دو چه نسبتی با یکدیگر دارند؟»، اشاره نمود.

با نظر به محور «مطالعات غرب‌شناسی ایرانی و نقد شرق‌شناسی» با رویکردی گذشته‌نگر می‌توان شماری از فعالیت‌های پژوهشی پژوهشکده را ذیل آن طبقه‌بندی کرد.^۵ در رویکردی آینده‌نگرانه می‌توان پاسخ به پرسش‌هایی همچون: «گفتمان‌های آکادمیک غربی در حوزه مطالعات اسلامی چه آرایش‌جریانی دارد؟»، «نقاط اصلی تضاد/تمایز روایت‌های شرق‌شناختی/غربی با روایت‌های بومی و اسلامی از قرآن و اسلام چیست؟»، «چگونه می‌توان روایت‌های بومی از قرآن و اسلام را گسترش داد و ترویج کرد؟» و «رویکردهای میان‌رشته‌ای در حوزه مطالعات اسلامی چگونه می‌تواند در تولید روایت‌های بومی از هویت اسلامی - ایرانی ما نقش‌آفرین باشد؟»، اشاره نمود.

با نظر به محور «امام‌شناسی» با رویکردی گذشته‌نگر می‌توان شماری از فعالیت‌های پژوهشی پژوهشکده را ذیل آن طبقه‌بندی کرد.^۶ در رویکردی آینده‌نگرانه می‌توان پاسخ به پرسش‌هایی همچون:

ایران ۱۳۹۴ (دکترآلاء و حیدرآباد) به همراه مرتضی کریمی نیا/جنسیت و نقش‌پردازی‌های جنسی در قرآن - کتاب منتشر شده - پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۴۰۰ (دکتر زهرا محققیان).

^۵ توصیف آکادمیای بین‌الملل علوم انسانی - کتاب منتشر شده - تهران، کانون اندیشه جوان، ۱۴۰۰ (سیدمحمدهادی گرامی با همکاری پیمان اسحاقی و پیمان حسینی)/تفسیر امامیه در پژوهش‌های غربی - کتاب منتشر شده - مجموعه مقالات چاپ شده در قرن بیستم، انتشارات دارالحدیث، ۱۳۹۵ (دکتر محمدعلی طباطبایی)/قرآن‌شناسی امامیه در پژوهش‌های غربی - کتاب منتشر شده - مجموعه مقالات چاپ شده در قرن بیستم، انتشارات دارالحدیث، ۱۳۹۵ (دکتر محمدعلی طباطبایی)/حدیث در نگاه خاورشناسان - کتاب منتشر شده - تهران، دانشگاه الزهراء، ۱۳۸۸ (دکتر فروغ پارسا) /خاورشناسان و جمع و تدوین قرآن کریم - کتاب منتشر شده - تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۰ (دکتر فروغ پارسا).

^۶ نخستین اندیشه‌های حدیثی شیعه: رویکردها، گفتمان‌ها، انگاره‌ها و جریان‌ها - کتاب منتشر شده - دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۶ (سیدمحمدهادی گرامی)/نخستین مناسبات فکری تشیع؛ بازخوانی مفهوم غلو در اندیشه جریان‌های متقدم امامی - کتاب منتشر شده - دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۱ (سیدمحمدهادی گرامی)

«بازشناسی تاریخی مفهوم امامت چه نقشی در بازتعریف آن براساس دغدغه‌های معاصرانه دارد؟»، «چه امکان‌هایی در مفهوم امامت برای بازخوانی آن در فراسوی چارچوب‌های خاص‌گرایی شیعی نهفته است؟» و «واکاوی تاریخی مفهوم امامت چگونه می‌تواند در تولید روایت‌های بومی (ایرانی - اسلامی) در برابر روایت‌های رادیکال و شرق‌شناختی از امامت یاری‌رسان باشد؟».

با نظر به محور «مناسبات سیره‌پژوهی و علوم انسانی» (با تأکید بر ماهیت کلان مطالعات اسلامی) با رویکردی گذشته‌نگر می‌توان شماری از فعالیت‌های پژوهشی پژوهشکده را ذیل آن طبقه‌بندی کرد.^۷ در رویکردی آینده‌نگرانه می‌توان پاسخ به پرسش‌هایی همچون: «بازخوانی قرآن و میراث اسلامی در افق روش‌شناسی‌های نوین چه ظرفیت‌هایی را برای گفتمان علوم انسانی اسلامی فراهم می‌کند؟»، «روش‌شناسی‌های علوم انسانی چه افق‌هایی را برای پیشرفت در مطالعات اسلامی می‌گشایند؟» و «سابقه مساهمات در زمینه دیالوگ روش‌شناسی‌های علوم انسانی با مطالعات قرآنی و اسلامی چه وضعیتی داشته است؟»، اشاره نمود.

با نظر به محور «سیر تحول دانش در ایران» با رویکردی گذشته‌نگر می‌توان شماری از فعالیت‌های پژوهشی پژوهشکده را ذیل آن طبقه‌بندی کرد.^۸ در رویکردی آینده‌نگرانه می‌توان پاسخ به پرسش‌هایی همچون: «سیر تحول مطالعات اسلامی و دین‌پژوهی به مثابه یک دانش آکادمیک در ایران چگونه بوده است؟»، «بازخوانی تاریخی نظام آموزشی قرآن و حدیث در ایران، چگونه به آسیب‌شناسی این

^۷ مطالعات تاریخی در فرهنگ و جامعه اسلامی - کتاب منتشر شده - نشر دانشگاه بین‌المللی اهل بیت (ع) ۱۴۰۱ (سیدمحمدحادی گرامی با همکاری دکتر سعید طاوسی مسرور) / مقدمه‌ای بر تاریخ‌نگاری انگاره‌ای و اندیشه‌ای: جستارهایی درباره تاریخ اندیشه در مطالعات اسلامی - کتاب منتشر شده - دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۶ (سیدمحمدحادی گرامی) / رویکردهای نوین در حدیث پژوهی شیعه - کتاب منتشر شده - دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۶ (سیدمحمدحادی گرامی با همکاری دکتر مرتضی سلمان نژاد) / بازشناسی رویکردهای تاریخی در مطالعات قرآنی با نگاهی بومی - طرح جاری - پژوهشگاه علوم انسانی (سیدمحمدحادی گرامی)

^۸ روش‌شناسی پیوند میان دستگاه مفهومی قرآن کریم و علوم مدرن - کتاب منتشر شده - دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۴۰۰ (دکتر احمد پاکتچی) / ارزیابی مطالعات معناشناسی قرآن کریم در نظام دانشگاهی ایران (پژوهشی در سنجش و پایش یک حوزه میان رشته‌ای) - طرح پایان یافته - (دکتر هادی رهنما) / تحلیل تاریخی وضعیت برنامه‌های آموزشی رشته علوم قرآن و حدیث از حیث دانش‌افزایی، مهارت‌افزایی و اشتغال دانش‌آموختگان، از بدو تأسیس تا کنون (۹۵-۱۳۶۵) - طرح پایان یافته - (دکتر مریم قبادی، دکتر هادی رهنما).

دیسپلین و کارکردهای آن کمک خواهد کرد؟»، «سیر تحول دانش تفسیر قرآن در ایران چگونه بوده است؟»، «سیر تحول دانش علوم قرآن در ایران چگونه بوده است؟» و «سیر تحول دانش علوم حدیث در ایران چگونه بوده است؟»، اشاره نمود.

۵. تمایز فعالیت‌های پژوهشکده با برنامه‌های الهیات در

دانشگاه‌ها

یکی از مسائل مورد اهتمام در دهه اخیر که هم از جانب نهادهای حاکمیتی و هم از جانب گروهی از دانشگاهیان مورد تأکید و توجه بوده است، فعال‌سازی ظرفیت رشته‌های انسانی در راستای حل مسائل و چالش‌های کشور است. این امر در خصوص برخی رشته‌های حوزه علوم انسانی - مانند فلسفه، ادبیات، الهیات، مطالعات ادیان، علوم اجتماعی و ... - که ماهیت انتزاعی و انسانی بیشتری دارند، بسیار جدی‌تر است. از سوی دیگر این وضعیت برای برخی رشته‌های انسانی مانند اقتصاد، مدیریت، روانشناسی و حقوق بسیار بهتر است.

تاکنون تلاش‌هایی در این حوزه صورت گرفته است که گرچه در حد خود هدفگذاری خوبی داشته است و نتایجی را حاصل کرده است، ولی به نظر می‌رسد هنوز تا دستیابی به نتایج جدی فاصله داریم. دلیل آن عمدتاً فقدان شناخت درست نسبت به ماهیت و کارکرد رشته‌های مزبور است؛ در حالی که در کشورهای توسعه‌یافته که شناخت دقیق و عمیقی از کاربرد و نقش رشته‌های محض انسانی وجود دارد، چنین مشکلی کمتر وجود دارد. این عدم شناخت ماهیت کاربردی رشته‌های انسانی در داخل کشور از دو سو و توسط دو گروه تشدید شده است. از یکسو کنشگران داخلی این رشته‌ها - نخبگان، اساتید و دانشجویان - به دلیل اینکه در فضایی کاملاً انتزاعی و نظری، فارغ از مسائل واقعی و عینی مطرح در جامعه، این رشته‌ها را دنبال کرده‌اند، معمولاً از نشان دادن کارآمدی این رشته‌ها در عرصه عمل ناتوان بوده‌اند. از سوی دیگر، و به تبع نقیصه بالا، کنشگران بیرون از حوزه علوم انسانی - عمدتاً نخبگان از رشته‌های فنی و تجربی - به دلیل مشاهده وضعیت موجود رشته‌های انسانی در کشور، در خصوص

کارآمدی چنین رشته‌هایی به ارزیابی‌هایی بیش از حد منفی درباره آنها رسیده‌اند و بر این اساس، با ذهنیتی برآمده از کمی‌گرایی، عینیت‌گرایی و تجربه‌گرایی حاکم در رشته‌های فنی و تجربی در پی حل مسأله علوم انسانی از منظرگاه خود بر آمده‌اند. با این حال، این رویکرد نیز به موفقیت مطلوب دست نیافته است؛ چرا که براساس آگاهی از ماهیت واقعی دانش‌های محض انسانی و چگونگی ترجمه کاربردی‌سازی در آن بستر نبوده است، بلکه براساس تطبیق یک الگوی بیرونی غیرانسانی، بر ماهیت رشته‌های انسانی بوده است.

تمایز اصلی پژوهشکده با برنامه‌های الهیات در دانشگاه‌ها نیز در راستای همین دغدغه قابل تبیین است. در واقع دغدغه اصلی پژوهشکده کاربریست رویکرد مسأله‌محور در برابر رویکرد موضوع‌محور و آموزشی بوده است؛ دغدغه‌ای که با استفاده از نگرش‌های نوین میان‌رشته‌ای نیز تقویت شده است.

پژوهشکده مطالعات قرآنی با الهام از نقشه جامع علمی کشور و تأکید بر اصل عقلانیت و ارزش ذاتی علم و استفاده از دستاوردهای علمی بشری در چارچوب نظام ارزشی اسلامی، مسیر تولید دانش را در بسط، گسترش و تعمیق مطالعات میان‌رشته‌ای و استفاده از روش‌شناسی‌های نوین علوم انسانی می‌داند.^۹ یکی از بهترین راهکارها برای بالابردن ظرفیت‌های رشته‌های انسانی محض در راستای حل مسأله، استفاده از رویکردهای میان‌رشته‌ای است. به طور خاص، کاربری رویکردهای تاریخی، فرهنگی، زبان‌شناختی، انسان‌شناختی و ... در مطالعات اسلامی برای آنها ظرفیت حل مسأله ناظر به پرسش‌های اکتونی جامعه ما ایجاد می‌کند. بر این اساس، در کاربری این رویکردها در مطالعات اسلامی مسأله ما از شناخت امر الهیاتی به شناخت تاریخ، انسان، جامعه، فرهنگ و ... چرخش پیدا می‌کند که این خود اولین گام برای نظر به امر واقع/بیرونی و حل مسأله است. با نگاهی به وضعیت کنونی چنین رویکردهای میان‌رشته‌ای در در دانشگاه‌ها، جدی‌ترین چالش و مشکل، عدم آشنایی عمیق بسیاری از دانشجویان و حتی شماری از اساتید با ماهیت و کارکرد چنین رویکردهای میان‌رشته‌ای است. در حالی که در پژوهشکده مطالعات قرآنی از ابتدا جایگاه روش در ساختار و فعالیت‌های اعضا، جایگاهی ممتاز

^۹ رک: نقشه جامع علمی کشور، فصل اول (ارزش‌های بنیادین)، قسمت ۱-۱، بندهای ۵، ۶ و ۸ ص ۱-۲؛ قسمت ۱-۲، بند ۲، ص ۳.

بوده است و سبب شده که از این جهت پژوهشکده مطالعات قرآنی به مثابه نهادی کم‌نظیر در کشور شناخته شود.

در نگاهی کلان به مسائل حاکمیتی و اجتماعی جاری در کشور در حوزه مطالعات قرآنی و اسلامی، می‌توان این مسأله‌ها را در پنج دسته کلان طبقه‌بندی کرد:

۱. **نسبت علوم انسانی با قرآن:** هرگونه دیالوگ و نسبت‌سنجی میان علوم انسانی و قرآن در گام نخست منوط به شناخت واقعی و عمیق قرآن است، در غیر این صورت در عمل به مهجوریت بیشتر قرآن منجر خواهد شد. با توجه به شرایط و تخصص‌های اعضای هیئت علمی پژوهشکده و توان استفاده از رویکردهای میان‌رشته‌ای، زمینه چنین شناخت عمیقی از قرآن، در پژوهشکده بیش از هر نهاد آکادمیک دیگری در ایران فراهم است. طبعاً متخصصان علوم انسانی، پس از بازشناسی قرآن توسط متخصصان مطالعات قرآنی، به درستی و دقت می‌توانند از نسبت میان این دو سخن بگویند.

۲. **مرجعیت علمی کشور در حوزه مطالعات قرآنی و اسلامی (دیپلماسی علمی):** توجه به سابقه، رزومه و طرح‌ها و فعالیت‌های اعضای پژوهشکده نشان می‌دهد، توان بالقوه و عملکرد بالفعل جدی در راستای تثبیت مرجعیت علمی کشور در حوزه مطالعات قرآنی و اسلامی در این پژوهشکده جریان دارد. تولید و ترویج روایت‌های بومی در حوزه قرآن‌پژوهی و اسلام‌پژوهی در همین چارچوب صورت گرفته است. از این جهت، پژوهشکده وضعیت کاملاً متمایز و پیشرویی نسبت به دپارتمان‌های الهیات در دانشگاه‌های کشور دارد.

۳. **ترویج آموزه‌های قرآنی و اسلامی:** دغدغه‌ها و مسائل مربوط به ترویج آموزه‌های قرآنی و اسلامی، توجه بسیاری از نهادهای حاکمیتی و غیرحاکمیتی را به خود جلب کرده است و هزینه‌ها و فعالیت‌های زیادی در این حوزه انجام شده است. بر این اساس، لازم است که ضمن رصد کردن فعالیت‌های مشابه و موازی در سایر نهادهای مرتبط، از هرگونه موازی‌کاری پرهیز شود. همچنین باید مسأله ترویج براساس مزیت‌ها و ظرفیت‌ها پژوهشگاه به مثابه یک نهاد آکادمیک مورد توجه قرار گیرد، به شکلی که رویکرد خاص پژوهشگاه در این زمینه برجسته‌سازی و برندسازی شود. براساس این نگاه، در گام

نخست پیشنهاد برنامه و کرسی «آموزش زبان قرآن» به یاد استاد فقید دکتر لسانی فشارکی در پژوهشکده در حال بررسی است و جلسات و رایزنی‌هایی در این خصوص با معاونت پژوهشی صورت گرفته است.

۴. **مطالعات استعماری و غرب‌شناسی (شناخت و نقد روایت‌های غربی از قرآن و اسلام):** بررسی روایت‌های غربی از قرآن و اسلام یکی از دغدغه‌های اصلی پژوهشکده از ابتدا بوده است و این محور در مطالعات و طرح‌های اعضای پژوهشکده مورد اهتمام ویژه بوده است و خواهد بود. مطالعات استعماری و غرب‌شناسی برای رسیدن به نتیجه مطلوب و قابل اتکا، از توجه به بستر دینی و مذهبی چنین مناقشاتی مستغنی نخواهد بود. کما اینکه در مطالعات شرق‌شناسی، مطالعات اسلام و تشیع و قرآن به عنوان پیش‌زمینه اصلی هر نوع اقدام استعماری بوده است. توجه گسترده غرب به روایت شیعی از اسلام پس از انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۹۷۹ میلادی، مبتنی بر همین نگاه بود.

۵. **نسبت هویت ایرانی با هویت اسلامی:** نسبت و دیالوگ هویت ایرانی با اسلامی طی دهه‌های گذشته پرسش‌ها و پیشنهادات مختلفی در فراروی حکمرانان این کشور قرار داده است. از این جهت هر نوع مطالعه در حوزه قرآن و اسلام که به روشن شدن این نسبت کمک کند، عملاً در راستای تأمین این دغدغه خواهد بود. تمرکز پژوهشی بر عناصر ایرانی در سپهر تمدن قرآنی و اسلامی همانند ترجمه‌ها (قرآن، تفاسیر و ...)، جنبش‌ها (شعوبیه، اسماعیلیه، کیسانیه و ...)، شخصیت‌های برجسته و ... می‌تواند بر روشن کردن زوایای تاریک این نسبت به خصوص در دوره‌های تاریخی یاری رساند.

۶. حوزه تمرکز پژوهشی

پژوهشکده مطالعات قرآنی از بدو تأسیس رصد و نقد آراء محققان داخل و خارج از کشور را جزئی از برنامه‌های پژوهشی خویش دانسته و بدین رو بخش عظیمی از آثار علمی تولیدشده در این پژوهشکده به طور صریح یا ضمنی به این امر اختصاص داشته است. در کنار اینها، در معرفی این دیدگاه‌ها، کار ترجمانی صرف مد نظر پژوهشگران این پژوهشکده نبوده و هرگاه در هر حوزه‌ای دیدگاهی معرفی

شده، تلاش بر آن بوده که با نگاهی انتقادی به آن نگریسته شود، دیدگاه‌های بدیل دیده و با آن سنجیده شوند، و در نهایت دیدگاهی برآمده از نگاه میان‌رشته‌ای و تفکر انتقادی بومی عرضه شود. با این توجه حوزه تمرکز پژوهشی پژوهشکده براساس تصویب شورای پژوهشی پژوهشگاه در میان‌مدت (۲ الی ۵ سال) محور «بررسی تطبیقی رویکردهای پژوهشگران برآمده از سنت خاورشناسی (مسلمان و غیرمسلمان) و پژوهشگران ایرانی (حوزوی و دانشگاهی) در زمینه مطالعات قرآنی و اسلامی» خواهد بود.

اقدامات عملی آتی: با توجه به مطالب فوق، این آمادگی برای مقایسه و نقد دیدگاه‌های پژوهشگران خارجی و داخلی از پیش در پژوهشکده مطالعات قرآنی نه تنها به شکل بالقوه، بلکه به شکل بالفعل، وجود داشته و همچنان نیز برقرار است. لذا، در جهت تمرکز هرچه بیشتر بر این محور، پیشنهادهای ذیل به عنوان اقدامات عملی مطرح می‌شود:

طراحی و برگزاری سلسله نشست‌های ماهانه: در سال ۱۴۰۳ سلسله نشست‌هایی تحت عنوان «قرآن پژوهی و اسلام پژوهی در دیالوگ میان شرق و غرب» با محوریت معرفی، مقایسه و نقد دیدگاه‌های برجسته‌ترین پژوهشگران از جهان اسلام و جهان غرب برگزار می‌شود.

ضمن طرح‌های آتی اعضای پژوهشکده: این نوع بررسی تطبیقی در طرح‌های آتی اعضای پژوهشکده به عنوان یکی از محورهای تمرکز و وجوه مسأله‌مندی آن در نظر گرفته شود.

مقالات: جهت‌دهی به مقالات مستخرج از طرح‌های اعضای پژوهشکده در راستای تأمین این نوع مطالعه تطبیقی میان سه دسته فوق‌الذکر.

فهرست اولیه پژوهشگران قابل مطالعه:^۱

پژوهشگران برآمده از سنت خاورشناسی: ویلفرد مادلونگ، مایکل کوک، سیدحسین مدرسی طباطبایی، توشیهیکو ایزوتسو، رژی بلاشر، ویلیام چیتیک، سیدحسین نصر، تئودور نولدکه، اندرو ریپین، آنه‌ماری

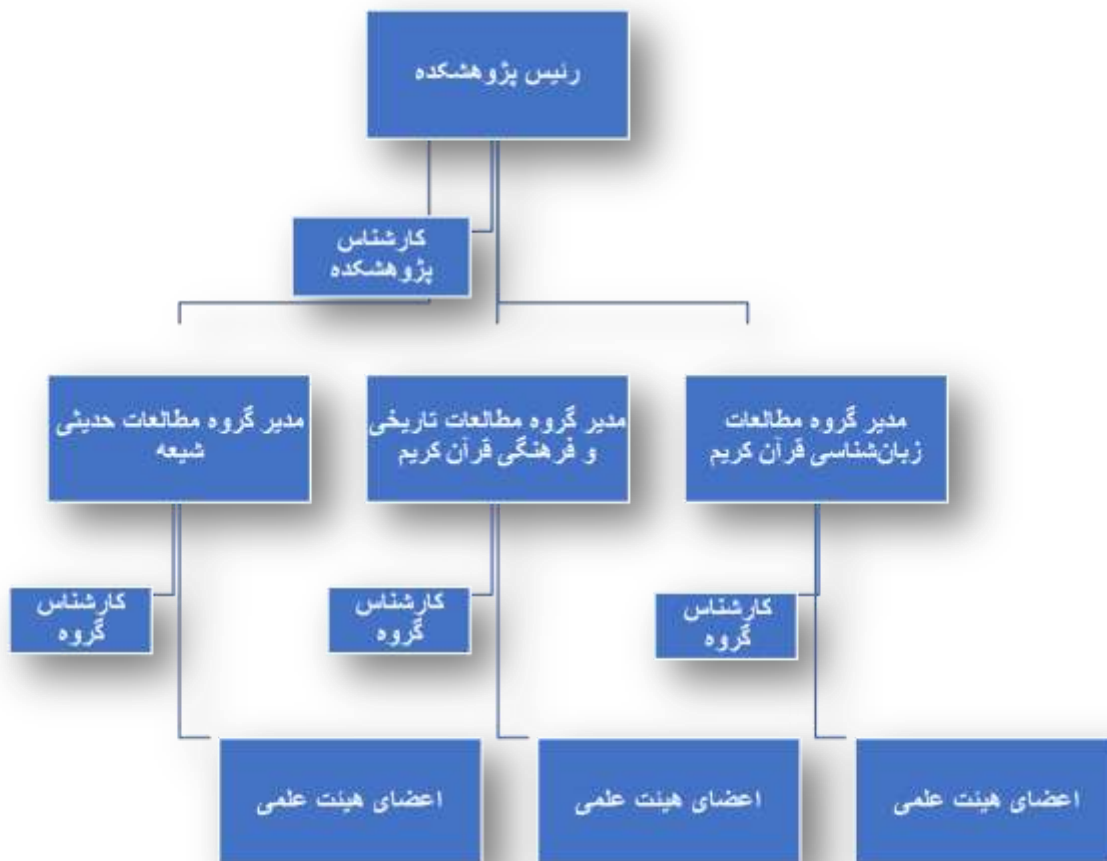
^۱. نک: پیوست ۲ در انتهای همین سند.

شیمیل، محمدعلی امیرمعزی، هارالد موتسکی، هانری کرین، آنجلیکا نویورت، نیکولای ساینای، ویلیام مونتگمری وات، گابریل سعید رینولدز و ...

پژوهشگران دانشگاهی ایرانی: مهدی گلشنی، جعفر نکونام، محمدعلی مهدوی راد، محمدکاظم شاکر، مجید معارف، محمد مجتهد شبستری، احمد پاکتچی، مرتضی کریمی نیا، محمدعلی لسانی فشارکی و ...

پژوهشگران حوزوی ایرانی: محمدهادی معرفت، محمد باقر سعیدی روشن، محمدعلی رضایی اصفهانی، علیرضا قائمی نیا، محمدباقر بهبودی، علی اکبر غفاری صفت و ...

۷. ساختار و چارت سازمانی

۱-۷. گروه مطالعات زبان‌شناسی قرآن کریم

مقدمه

در سیر اندیشه و تراث اسلامی، مباحثات و آثار مرتبط با مسائل زبانی و بیان‌شناسی قرآن کریم جایگاهی متمایز داشته و گونه‌های مختلفی از مسائل و آثار را در بر می‌گرفته است؛ از «اعراب قرآن»، «غریب القرآن» و «وجوه و نظائر» گرفته تا «بلاغت قرآن»، «بديع القرآن»، علم قرائت و رسم المصحف و... . همه‌ی این مطالعات متنوع و گونه‌گون، از التفات به وضعیت الفاظ و بیان‌های قرآن کریم آغاز می‌شده است، هر چند از حیث روش و منطق نظری، متفاوت بوده است. با الهام از عبارت آشنای «اهل البیان» که در تاریخ تراث اسلامی، برای نامیدن عالمان این حوزه‌ها به کار می‌رفته است، می‌توان اصطلاح «بیان‌پژوهی» یا «متن‌پژوهی» قرآن کریم را برای ارجاع به این مطالعات فراگیر به کار برد. کوشش‌هایی که البته متمایز از جهت‌گیری مطالعاتی اهل تأویل و تفسیر بوده است. اگر اهل البیان از سرنخ‌های بیانی قرآن کریم می‌آغازیدند و مسائل را از زاویه‌ی دید و با منطقی بیان‌شناسانه صورت‌بندی می‌کردند، مبدأ آغازین مطالعات اهل التأویل، جای‌گرفته در نظام مسائل و منطق علمی فقه، کلام، اخلاق و عرفان بوده است .

چشم‌انداز و هدف‌گذاری پژوهشی

با این توضیح، انتظار آن است که هدف‌گذاری پژوهشی گروه مطالعات زبان‌شناسی قرآن کریم، ناظر به تداوم مسیر علمی اهل البیان یعنی مطالعات بیان‌پژوهی قرآن کریم باشد، اما این گروه پژوهشی با التزام به چشم‌انداز نظری زبان‌شناسی و روش‌های متن‌پژوهی، همچنان خود را به پژوهش در آراء و رویکردهای قرآنی اهل تأویل و تفسیر، اعم از فقیهان، متکلمان و عالمان اخلاق و عرفان و میراث تفسیر روایی متعهد و ملزم می‌داند.

گروه مطالعات زبان‌شناسی قرآن کریم می‌کوشد نوعی از مسیر علمی در متن‌پژوهی قرآن کریم را سامان دهد که امکان بازخوانی و پژوهش دوباره در میراث عالمان اهل البیان و ترجمه آن به منطق و زبان علم زبان‌شناسی جدید را فراهم آورد. بالطبع طراحی چنین مسیری است که زمینه‌های نظری ناگزیر برای بهره‌بردن از معارف و هدایت‌های قرآن کریم در حوزه‌های متنوع انسانیات را فراهم می‌کند؛ چنانکه در

تاریخ اندیشه و فرهنگ اسلامی نیز مسیر تأویل و تفسیر قرآن کریم و استفاده از معارف و هدایت‌های قرآن کریم در فقه و حقوق، اخلاق و تربیت، سیاست و اقتصاد، ناگزیر از مسیر التفات به دلالت‌های متنی قرآن کریم گذشته است.

برنامه‌ها

مواردی که ذیلاً بیان شده اعم از اقدامات انجام شده و پژوهش‌های جاری گروه است و نیز آنچه قابل انتظار و پیش‌بینی است. در مقام انتخاب، تأکید بر آن برنامه‌ها و مسیرهایی بوده است که در نظام علمی-پژوهشی ایران مغفول مانده (ردیف ۳) یا کمتر مورد توجه است (ردیف‌های ۱، ۴ و ۵). ترتیب چیش برنامه‌ها، به معنای اولویت‌دهی نیست.

- پژوهش در حوزه علم قرائت و رسم المصحف، با تأکید ویژه بر شیوه‌های مصحف‌نگاری در گستره ایران.
- پژوهش در حوزه معناشناسی و ترجمه واژه‌های اخلاقی-دینی قرآن کریم، معطوف به ضرورت‌های عام جامعه و مسائل خاص علوم انسانی.
- پژوهش در حوزه مسائل زبان‌شناختی آموزش عمومی قرآن کریم، با تکیه بر برنامه‌ریزی درسی قرآن کریم در آموزش و پرورش و با همکاری پژوهشگران حوزه زبان‌شناسی، آموزش زبان و ادبیات فارسی، آموزش زبان عربی و علوم تربیتی.
- پژوهش در فرآیند انتقال روش‌ها و ترجمه‌ی مفاهیم نظری از زبان‌شناسی به متن‌پژوهی قرآن کریم.
- تبیین جغرافیای رویکردها و آثار شاخص پژوهشگران ایرانی و غیر ایرانی در حوزه متن‌پژوهی قرآن کریم.

مدیر گروه: دکتر آلاء وحیدنیا

اعضای گروه: دکتر هادی رهنما، دکتر احمد پاکتچی

۷-۲. گروه مطالعات تاریخی و فرهنگی قرآن کریم

مقدمه

گروه مطالعات تاریخی - فرهنگی قرآن، سه زمینه اصلی قرآن پژوهی، تاریخ پژوهی و فرهنگ پژوهی را به هم پیوند می‌زند و در راستای تقویت روندهای پژوهشی رایج در موضوعات بنیادین رشته علوم قرآن و حدیث، ضمن توجه به تمام دوره‌های تاریخی مهم در تاریخ فهم و تفسیر قرآن، به طور اخص بر قرون منتهی به ظهور اسلام تا سده‌های نخست دوره اسلامی، که در پژوهش‌های تاریخی معاصر عمدتاً با عناوینی چون باستان متأخر و اسلام آغازین شناخته می‌شود، تمرکزی ویژه دارد؛ مخصوصاً از آن رو که در این مسیر تأکید بیشتری بر دسترسی مستقیم به منابع اصیل تاریخ اسلام وجود دارد و می‌توان امیدوارتر بود که بدین شیوه بتوان خرد قرآنی و پیام‌های عمیق آن را به شکلی پالوده‌تر از غبارهای تاریخی دوره‌های دورتر از شکل‌گیری متن مقدس، دریافت کرد و به چشم‌اندازی روشن‌تر از دوره زمانی و مکانی نزول قرآن، مخصوصاً در بافت دینی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی خاصی که دین اسلام در آن ظهور کرد، دست یافت؛ چنان‌که می‌توان با دقت بیشتری کنش‌گری فعالانه قرآن در مسائل دینی و الهیاتی رایج در منطقه خاورمیانه را آشکار ساخت و نشان داد که قرآن چگونه و از چه راه‌هایی در شکل‌دهی فرهنگ دوره تاریخی ظهور اسلام نقش ایفا کرده است.

در بیانی موجز، مطالعات تاریخی و فرهنگی قرآن شامل سه نوع مطالعه است: ۱. بازخوانی و بازفهمی قرآن براساس قراردادنش در بستر تاریخی و فرهنگی نزول آن. ۲. استفاده از قرآن به مثابه سندی تاریخی برای شناخت تاریخ و فرهنگ عصر نزول آن. ۳. پیجویی و بررسی تاریخ و فرهنگی که در حاشیه قرآن و معطوف به قرآن در جوامع مسلمان در دوره‌های مختلف تاریخی شکل گرفته است، همانند تاریخ اندیشه‌های تفسیری و تاریخ فرهنگ مسلمانان در جوامع اسلامی.

چشم‌انداز و هدف‌گذاری پژوهشی

- توسعه و نظام‌سازی علمی در حوزه مطالعات تاریخی - فرهنگی قرآن کریم، چنان‌که در افق بلندمدت و در سطح ملی به شکل‌گیری یک روند علمی - پژوهشی پیشرو و پایدار بیانجامد؛

- پایگیری برنامه‌های علمی در حوزه مطالعات تاریخی - فرهنگی قرآن کریم، آنچنان‌که به عنوان برنامه‌ای برآمده از نظام دانشگاهی ایران اسلامی، قادر به گفت‌وگو و تعامل با برنامه‌های مطالعات قرآنی در سطح جهان باشد؛
- گسترش مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن کریم در پیوند با تاریخ و فرهنگ؛
- روزآمدسازی مطالعات قرآنی معطوف به مسائل تاریخی - فرهنگی؛
- ایجاد و تحکیم روابط علمی در سطح ملی و بین‌المللی با پژوهشگران مختلف در حوزه‌های تخصصی مرتبط؛
- سامانه‌مندسازی مسائل، مفهوم‌پردازی‌ها و روندهای علمی در حوزه مطالعات تاریخی - فرهنگی قرآن.

برنامه‌ها

- پژوهش در حیطه مطالعات تاریخی - فرهنگی قرآن با توجه بیشتر بر دوره تاریخی بستر ظهور اسلام (سده‌های منتهی به ظهور اسلام و سده‌های نخست اسلامی) و بررسی تطبیقی تفاسیر اسلامی و غربی؛
- طراحی و برگزاری سلسله‌نشست‌ها با محوریت معرفی، مقایسه و نقد دیدگاه‌های برجسته‌ترین پژوهشگران از جهان اسلام و جهان غرب در حیطه مسائل تاریخی - فرهنگی قرآن؛
- بررسی روش‌شناسی‌های نوین در حیطه مسائل تاریخی - فرهنگی قرآن از چشم‌انداز تاریخی - انتقادی و مطالعات تطبیقی؛
- بومی‌سازی روش‌شناسی‌ها و دانش‌های نوینی همچون باستان‌شناسی، مطالعات بین‌الادیانی، اسطوره‌پژوهی، مطالعات تطبیقی، انسان‌شناسی تاریخی، انسان‌شناسی فرهنگی و تاریخ‌نگاره در حیطه قرآن‌پژوهی؛
- تحلیل و بررسی انتقادی تفاسیر اسلامی و غیراسلامی در حیطه مسائل تاریخی - فرهنگی قرآن.

مدیر گروه: دکتر زهرا محققیان

اعضای گروه: دکتر فروغ پارسا، دکتر محمدعلی طباطبایی

۷-۳. گروه مطالعات حدیثی شیعه

مقدمه

«سنت» و «حدیث»، از مهمترین ارکان فهم دین، تفسیر آیات مبین و سرچشمه انتقال علم از دوره‌های گذشته به آینده است، و به عنوان «ثقل اصغر» و «تالی تلو» قرآن، از جایگاهی بلند و مرتبتی عظیم در تبیین معارف و حقایق اسلام برخوردار است. حدیث به جهت ساختار روایی‌اش، از همان آغاز راه، ضمن اثر پذیرفتن از جریان‌های مختلف سیاسی، فرهنگ‌ها و بوم‌های مختلف، با انواع دگرسانی‌ها و آسیب‌ها روبه‌رو بوده و در گذر زمان، با بروز زمینه‌ها و انگیزه‌های نوپدید و گسترش دامنه و عمق مشکلات، این میراث نبوی بیش از پیش در معرض تهدید قرار گرفته است. از این رو عالمان و اندیشوران از دوره‌های آغازین تا کنون، برای حفظ و حراست از این ثقل اقدام کردند و در چارچوب سلسله مباحثی نظام‌مند، با عنوان «علم الحدیث»، به جستجو از ضوابط و اصولی پرداختند تا افزون بر فراهم ساختن زمینه سنجش و داوری و کسب اطمینان از چند و چون صحت، زمینه بهره‌گیری از روایات در عرصه‌های مختلف (فقه، تفسیر، اخلاق، سیاست و...) تسهیل گردد.

چشم‌انداز و هدف‌گذاری پژوهشی

با توجه به نیازهای زمانه و ضرورت‌های علمی دنیای معاصر، گروه مطالعات حدیثی شیعه در نظر دارد تا به ایفای وظیفه علمی و سازمانی خود در حوزه مطالعات حدیثی نیز بپردازد. گروه مطالعات حدیثی برای پرسش‌های نوپدید برآمده از نیازهای روز ایران اسلامی و جهان اسلام - که اینک فارغ از مرزهای جغرافیایی با دیگر جوامع بشری به طور مستقیم و بدون واسطه در ارتباط‌اند - به دنبال یافتن پاسخ‌هایی برخاسته از ریشه‌ها است. گروه مطالعات حدیثی برای یافتن پاسخ‌های پیش‌گفته در کنار مطالعات کلاسیک عمدتاً متمرکز بر مطالعات تاریخی و فرهنگی حدیث خواهد بود که شامل سه نوع مطالعه است: ۱. بازخوانی و بازفهمی احادیث براساس قرارداد آنها در بستر تاریخی و فرهنگی صدور آنها. ۲. استفاده از احادیث به مثابه مستندات تاریخی برای شناخت تاریخ و فرهنگ عصر صدور آن احادیث. ۳. پیجویی و بررسی تاریخ و فرهنگی که در حاشیه احادیث و معطوف به حدیث در جوامع

مسلمان در دوره‌های مختلف تاریخی شکل گرفته است، همانند تاریخ اندیشه‌های حدیثی و تاریخ فرهنگ مسلمانان در جوامع اسلامی.

از لحاظ روش‌شناختی، گروه مطالعات حدیثی بهترین راه را استفاده از روش‌های جدید در عرصه علوم انسانی و نیز علمی نوین چون انسان‌شناسی فرهنگی - تاریخی، تاریخ‌نگاره و... می‌بیند. مهمترین ره‌آورد به‌کارگیری این الگوها ملاحظه دقیق رویکردهای روش‌شناختی معطوف به مسائل مختلف در این‌گونه مطالعات است تا تفاوت‌های روش‌شناختی و زمینه‌ای در مطالعه حدیث مغفول واقع نشوند. افزون بر این که از مطالعه و بازخوانی میراث مکتوب و تحلیل و ارزیابی آنها نیز غفلت نخواهد داشت، خوانشی مبتنی بر نیازها، استنتاج مفهومی براساس نیازهای روز مدنظر خواهد بود.

برنامه‌ها

برنامه‌های آتی گروه بیشتر ناظر به معرفی، تحلیل و نقد رویکردهای پژوهشگران حوزوی و دانشگاهی (ایرانی و غیرایرانی) در حوزه مطالعات حدیثی خواهد بود. در تمام این مطالعات، علاوه بر رویکردهای کلاسیک رایج در مطالعات حدیثی از الگوها و روش‌شناسی‌های شناخته‌شده علوم انسانی نیز استمداد خواهد شد. برنامه‌های پژوهشی گروه حول محورهای زیر تعریف شده است:

- پژوهش‌های کلاسیک در حوزه حدیث و علوم حدیثی براساس وضعیت حال و چشم‌انداز آینده (تدوین حدیث، نقد حدیث، جوامع‌نگاری، معجم‌نگاری و...)
- جریان‌شناسی مکاتب حدیثی؛
- انسان‌شناسی تاریخی - فرهنگی در حوزه احادیث؛
- مطالعات تاریخ‌نگاره‌ای در حوزه احادیث؛
- مطالعات مربوط به احیای تراث؛
- بررسی و نقد رویکردهای خاورشناسان در حوزه مطالعات حدیثی؛
- تاریخ‌گذاری و نقد حدیث؛
- ترجمه پژوهش‌های فاخر در حوزه حدیث؛

مدیر گروه: دکتر مریم قبادی

اعضای گروه: دکتر سیدمحمدهادی گرامی

۸. طرح های پژوهشی

۸-۱. طرح های پژوهشی گروه مطالعات تاریخی و فرهنگی قرآن کریم

طرح های پژوهشی جاری

- تحلیل انتقادی مطالعات تفسیری در ایران پس از انقلاب اسلامی (۱۳۵۷-۱۳۹۷) (مرحله دوم):
تحلیل جریان مطالعات تفسیری نو اندیشان دینی) - دکتر فروغ پارسا
- «فرشتگان مؤنث» در بافت نزول قرآن - دکتر زهرا محققیان
- کاربرد هوش مصنوعی در مطالعات قرآنی: تاریخ گذاری سور قرآنی به مثابه نمونه پژوهشی -
دکتر محمدعلی طباطبایی

طرح های پژوهشی خاتمه یافته

- بررسی تحلیلی تفاسیر شیعی سده (۱۰-۱۱) - دکتر فروغ پارسا
- بررسی تحلیلی تفاسیر شیعی سده (۱۲-۱۳) - دکتر فروغ پارسا
- بررسی تحلیلی تفاسیر شیعی سده ۱۴ (فاز اول) - دکتر فروغ پارسا
- بررسی تفاسیر شیعی قرآن در سده ۱۴ هجری (فاز دوم) - دکتر فروغ پارسا
- تحلیل انتقادی مطالعات تفسیری در ایران معاصر (مرحله اول) - دکتر فروغ پارسا
- گونه شناسی رویکردهای کاربردشناختی و تحلیل گفتمانی به مطالعات قرآنی - دکتر سید علی اصغر سلطانی و دکتر فروغ پارسا
- جنسیت در اسلوب بیانی قرآن کریم - دکتر زهرا محققیان
- انگاره بنات الله در اندیشه اعراب جاهلی و مواجهه قرآن با آن - دکتر زهرا محققیان
- انگاره بنات الله در منابع متقدم اسلامی (تفاسیر و کتب سیره)، یک بازخوانی انتقادی در مطالعه تطبیقی با قرآن کریم - دکتر زهرا محققیان

- بازتاب الگوهای کیهانشناختی در قرآن و کاربرست آن در بازسازی تاریخ قرآن؛ فاز نخست: نقد دیدگاه ژولیان دشارنو درباره تأثیرپذیری قرآن از متون سریانی در موضوع ستون‌های آسمان-دکتر محمدعلی طباطبایی
- بازتاب الگوهای کیهانشناختی در قرآن و کاربرست آن در تاریخ‌گذاری متن قرآن؛ فاز دوم: بازتاب کیهان‌شناسی ایرانی در قرآن-دکتر محمدعلی طباطبایی

۸-۲. طرح‌های پژوهشی گروه مطالعات زبان‌شناسی قرآن کریم

طرح‌های پژوهشی جاری

- نظریه دلالت در میراث اندیشمندان مسلمان در حیطه علوم قرآنی (مرحله دوم از سده ۴ تا ۶ هجری قمری)-دکتر احمد پاکتچی
- ارزیابی مطالعات معناشناسی قرآن کریم در نظام دانشگاهی ایران (پژوهشی در سنجش و پایش یک حوزه میان رشته‌ای)-دکتر هادی رهنما

طرح‌های پژوهشی خاتمه

- پیوندهای بینامتنی قرآن با متون دینی سامی-دکتر آلاء وحیدنیا
- بازتاب قرائت در مصاحف ایرانی دوره صفوی (کوشش برای یافتن نوعی قاعده‌مندی)-دکتر آلاء وحیدنیا
- بازیابی مکتب قرائی از یاد رفته (احتمالاً رایج در بصره و ایران) در مصاحف خطی کهن-دکتر آلاء وحیدنیا
- تحلیل تاریخی وضعیت برنامه‌های آموزشی رشته علوم قرآن و حدیث از حیث دانش‌افزایی، مهارت‌افزایی و اشتغال دانش‌آموختگان، از بدو تأسیس تا کنون (۹۵-۱۳۶۵)-دکتر مریم قبادی، دکتر هادی رهنما
- نظریه دلالت در میراث اندیشمندان مسلمان در حیطه علوم قرآنی (مرحله اول قبل از سده ۴ هجری قمری)-دکتر احمد پاکتچی

۳-۸. طرح‌های پژوهشی گروه مطالعات حدیثی شیعه

طرح‌های پژوهشی جاری

- مطالعه تاویل‌گرایی در تفاسیر متقدم شیعه و اهل سنت (سده ششم) - دکتر مریم قبادی
- بازشناسی رویکردهای تاریخی در مطالعات قرآنی با نگاهی بومی - دکتر سیدمحمدهادی گرامی

طرح‌های پژوهشی خاتمه یافته

- "فرهنگ تخصصی" توصیفی واژگان و اصطلاحات حدیث و علوم حدیثی" - دکتر مریم قبادی
- مطالعه تاویل‌گرایی در تفاسیر متقدم شیعه و اهل سنت (سده های سوم و چهارم) - دکتر مریم قبادی
- مطالعه تاویل‌گرایی در تفاسیر متقدم شیعه و اهل سنت (سده پنجم) - دکتر مریم قبادی
- ترجمه کتاب منهج ابن قتیبه فی تأویل مشکل القرآن و اثره فی الراسات القرآنیة - دکتر مریم قبادی
- بازشناسی روش تفسیری غلات و گفتمان تفسیر باطن به عنوان کهن ترین گونه تفسیر شیعی - دکتر سیدمحمدهادی گرامی
- بازشناسی گرایش‌های تفسیری باطنی و غالبانه شیعه در سده‌های متقدم هجری (فاز دوم: نیمه دوم سده دوم و سده سوم هجری) - دکتر سیدمحمدهادی گرامی

۹. گزارش برنامه ها

پژوهشکده مطالعات قرآنی در راستای راهبردهای خود اقدام به برگزاری نشست‌های تخصصی متعددی در حیطه مباحث قرآنی و موضوعات معتنا در این حوزه نموده است. برخی از این نشست‌ها به قرار ذیل بوده اند.

۹-۱. نخستین سمینار پژوهشکده مطالعات قرآنی: رشته علوم قرآن و حدیث، جهت یافته به سوی

«علم» یا «معارف» قرآن و حدیث؟

۱۱ اردیبهشت ۱۴۰۲

دکتر مریم قبادی، دکتر هادی رهنا

در سال‌های منتهی به دهه پنجاه شمسی (۱۳۴۸-۴۹) در دانشگاه‌های تهران و مشهد رشته‌ای با عنوان «فرهنگ عربی و علوم قرآنی» شکل گرفت، برآمده از تلفیق میان حوزه «زبان و ادب عربی» و «علوم قرآن و حدیث» و مبتنی بر این اندیشه که راه دست یافتن به شناخت دست اول از قرآن و حدیث از مسیر وقوف یافتن بر زبان و ادب عربی می‌گذرد. اما در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی و

متناسب با اهداف انقلاب فرهنگی، «علوم قرآن و حدیث» به مثابه شاخه‌ای از رشته الهیات و معارف اسلامی با هدفگذاری «تربیت نیروی انسانی و کارگزار آشنا با معارف اسلامی» جایگاه و کارکردی متفاوت یافت و در مسیر رشد و توسعه دانشگاهی قرار گرفت. حوزه علوم قرآن و حدیث در مسیر توسعه دانشگاهی، آنچنان تنوع و تکثری به خود دیده که در مقایسه با دیگر حوزه‌های معارف اسلامی کم‌نظیر است؛ از نام آشنا و فراگیر رشته «علوم قرآن و حدیث» گرفته تا رشته‌هایی به نام «علوم قرآنی»، «علوم حدیث»، «علوم و معارف قرآنی»، «تفسیر قرآن مجید»، «علوم و فنون قرائت» و... که هر کدام با هدف‌گذاری خاص، از سوی نهادهای مختلف دولتی و غیردولتی پدید آمده‌اند. این سمینار گزارشی بود از پژوهش انجام شده در باب تحول برنامه‌های درسی (کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری) رشته علوم قرآن و حدیث در بازه ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۵، بر اساس تحلیل متن برنامه‌های درسی مصوب وزارت علوم، تحقیقات و فناوری (عتف).

۲-۹. دومین سمینار پژوهشکده مطالعات قرآنی: معرفی و مرور کتاب "مقدمه‌ای تاریخی - انتقادی

بر قرآن" اثر نیکلای ساینای

۲۵ اردیبهشت ۱۴۰۲

دکتر آلاء وحیدنیا

هدف از ترجمه کتاب "مقدمه‌ای تاریخی - انتقادی بر قرآن"، آشنا کردن مخاطبان با وضعیت کنونی مطالعه تاریخی - انتقادی قرآن به عنوان رویکرد و یا رشته‌ای است که عهده دار توضیح محتوای قرآن و ساختار ادبی آن و همچنین عهده‌دار بازسازی فهم (احتمالی) مخاطبان اولیه قرآن از متن تدوین شده در آن است.

تفسیر انتقادی- تاریخی یک سند ادبی به معنای اولاً پیش فرض گرفتن اصل قیاس تاریخی و دوماً کنار گذاشتن پیش فرض های موروثی در خصوص خاستگاه، انتقال و معنای آن و بررسی تکافو این موارد، در پرتو خوانش دقیق خود متن و همچنین منابع مرتبط با آن است. این رهیافت که از مطالعه کتاب

مقدس یهودیان و مسیحیان به مطالعات قرآن سرایت کرده، همواره می کوشیده است تا این متن را در بستر تاریخی خود مورد بررسی و تحلیل قرار دهد. به جرات می توان کتاب حاضر را کلاسی پیشرفته در زمینه آموزش تحلیل تاریخی- انتقادی در مطالعات قرآن دانست.

۹-۳. اولین نشست از سلسله نشست های انتقادی ماهیانه اسلام و باستان متاخر اسلام و باستان

متاخر: کی؟ کجا؟ چرا؟

۱۸ اردیبهشت ۱۴۰۲

دکتر علی آقایی (مدرس و پژوهشگر مؤسسه الهیات اسلامی دانشگاه پادربورن)

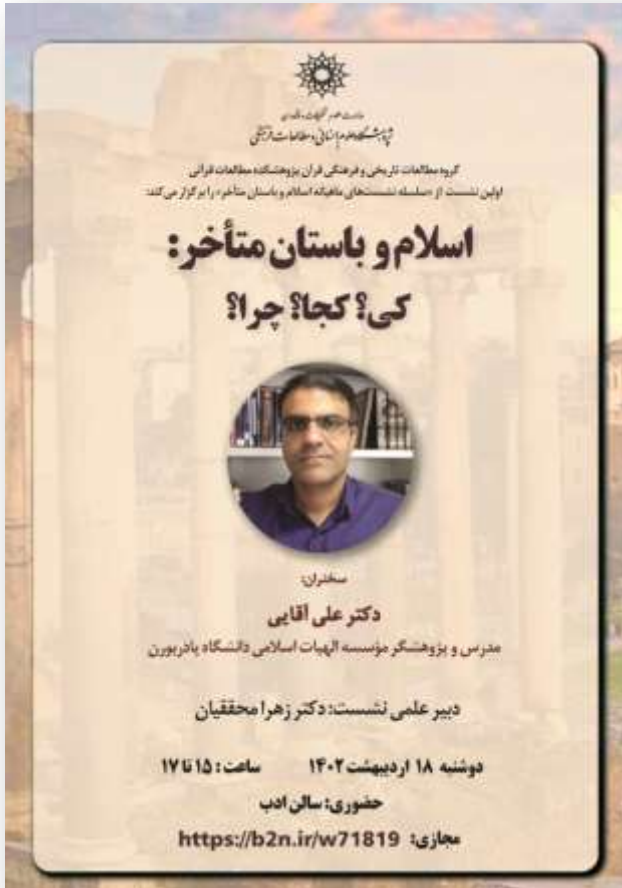
دکتر زهرا محققیان

بحث در خصوص باستان متأخر یکی از مباحث ضروری در قرآن پژوهی معاصر است که واکاوی ابعاد و زوایای مختلف آن می تواند ما را در شناخت هرچه بهتر قرآن یاری رساند.

این نشست به عنوان اولین نشست از سلسله نشست های انتقادی ماهیانه اسلام و باستان متاخر به این مهم پرداخت و کوشید در پرتو سوالات زیر اولین های ادبیات این حوزه را مورد گفتگو و تأمل قرار

دهد:

باستان متأخر به چه معناست؟ چه دوره زمانی را شامل می‌شود؟ به چه مکان و منطقه‌ای از جهان اشاره دارد؟ واضع این اصطلاح که بود؟ برچه مبنا و دیدگاهی آن را مطرح کرد؟ این مفهوم بعدها چه تطوراتی داشت؟ برداشت رایج و غالب امروزی از آن چیست؟ موافقان و مخالفان دربار آن چه می‌گویند؟ مفهومی چون باستان متأخر زمینه‌ساز پیدایش چه رویکردهایی در مطالعات قرآن‌پژوهی سه ده اخیر بوده است؟ و ارتباط این رویکردها با سنت اسلامی و آثار

عالمان مسلمان، دربار قرآن و اسلام
آغازین، چیست؟

۴-۹. دومین نشست از سلسله نشست‌های انتقادی ماهیانه اسلام و باستان متاخر: ادیان عربستان در

دوران پایانی باستان

۸ خرداد ۱۴۰۲

دکتر محمدعلی خوانین زاده (عضو هیات علمی دانشگاه خوارزمی)

دکتر زهرا محققیان

تحولات دینی شبه‌جزیره عربستان در دوران پایانی باستان را می‌توان کمابیش همسو با جهان مدیترانه‌ای دانست: حرکت از چندگانه‌پرستی به پرستش یک خدای برتر، پرستش خدای یگانه و گرایش به یهودیت و مسیحیت در گوشه‌کنار عربستان. در این نشست، با تکیه بر شواهد مادی، مروری بر جغرافیای دینی عربستان پیشااسلامی بود و کوشید از این منظر مروری کوتاه بر فضا و زمانه نزول قرآن داشته باشد.

۹-۵. بررسی تفاسیر قرآنی اردو زبان شبه قاره هند

۲۲ خرداد ۱۴۰۲

پرفسور عبدالرحیم قدوایی (رئیس مرکز مطالعات قرآنی دانشگاه علیگر هند)

دکتر فروغ پارسا

عالمان مسلمان در شبه قاره هند از سده ۱۹ میلادی تا کنون تفسیر های مختلفی از قرآن کریم تألیف نموده اند. این تفاسیر با توجه به موقعیت فرهنگی شبه قاره و حضور ادیان و فرقه های مختلف مذهبی در هند، در مقایسه با دیگر تفاسیر جهان اسلام، رویکرد متمایزی داشته است. در واقع سید سر احمدخان هندی در تفسیر مشهور خود با عنوان تفسیرالقرآن و هو الهدی و الفرقان، تلاش کرده جایگاه قرآن و آموزه های آن را در نگاه

جهانیان ارتقا داده و تعلیمات قرآن را موافق علوم روز تفسیر نماید. دانشگاه اسلامی علیگر هند توسط سید احمد هندی تأسیس شده و این مرد بزرگ با تلاش های خستگی ناپذیر موفق به تربیت دانشمندان عالی مقامی در این دانشگاه

شده که تا کنون نیز منبع خیر و صلاح مسلمانان هند و دیگر نقاط دنیا بوده اند. در این نشست که به زبان انگلیسی برگزار گردید؛ کتاب های تفسیری سید احمد خان، طهناوی، مودودی، ابوالکلام آزاد و دریابادی معرفی و بررسی شد.

۶-۹. نگاهی به تاریخ نهاد دانشگاهی علوم قرآن و حدیث و وضعیت دانش‌آموختگان

دکتر مریم قبادی

دکتر هادی رهنما

دکتر مریم برادران (عضو هیات علمی گروه معارف اسلامی و علوم تربیتی، دانشگاه امام صادق ع)

هدف از این نشست، ارائه گزارشی از پژوهش انجام شده در باره سیر تحول برنامه‌های آموزشی رشته علوم قرآن و حدیث در بازه زمانی ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۵، توصیف نهادها و رویدادهای علمی، و گزارش پژوهش پیمایشی در باره وضعیت شایستگی‌ها و توانمندی‌های حرفه‌ای دانش‌آموختگان رشته بود.

۷-۹. سومین نشست از سلسله نشست‌های انتقادی ماهیانه اسلام و باستان متاخر: بازنگری معنای

واژه «دین» در قرآن با لحاظ بستر تاریخی پیدایش اسلام

۵ تیر ۱۴۰۲

دکتر محسن گودرزی (استادیار مطالعات اسلامی، دانشکده الهیات دانشگاه هاروارد)

دکتر زهرا محققیان

در قرآن، کلمه دین بیش از ۹۰ بار استفاده شده است. مفسران و پژوهشگران قرآنی عموماً دو معنای غالب برای کلمه دین مطرح کرده اند: اول: «دین» به معنای «داوری» یا «جزا» (مانند «یوم الدین»)، که در کلمات هم ریشه «دین» در زبان های سامی دیگر نیز وجود دارد. دوم، که موضوع اصلی و مورد انتقاد این گفتار است، «دین» به معنای آئین، کیش، یا مذهب است، به مثابه منظومه ای چندوجهی از عقاید، شرایع، آیین های پرستش، توصیه های اخلاقی، و امور مرتبط. در مورد خاستگاه این معنای ادعائی دوم، که معادل یا نزدیک به مفهوم انگلیسی **religion** است، اتفاق نظری وجود ندارد.

برخی آن را منتج از معنای «فرمان برداری» می دانند، که یکی از دلالات کلمه دین در زبان عربی در متون خارج از قرآن است، اما برخی دیگر بر این باورند که «دین» در قرآن برگرفته از مفهوم «دین» در

فارسی میانه است که ظاهراً دلالتی گسترده و چندوجهی مشابه با کلمه **religion** در انگلیسی داشته است.

این ارائه در بخش اول، بر مبنای بازخوانی برخی آیات قرآن و بازنگری برخی شواهد برجای مانده از باستان متأخر، به طرح سه مدعا پرداخت. اول: در بیشتر (و ای بسا تمام) مواردی که کلمه «دین» در قرآن معمولاً در معنای گسترده و چندوجهی دوم فهمیده شده است، «دین» یا یک اسم مصدر به معنای «پرستش» است یا مفهوم «شیوه پرستش» را منتقل میکند که در وهله اول اعمال و مناسک مرتبط با پرستش یعنی عباداتی مانند صلوئه، زکوة، قربانی، حج، یا آئین عشای ربانی را به ذهن متبادر میسازد. برای مثال، عبارت «دین الله» در آیه ۸۳ سوره آل عمران به معنای «پرستش خدا» است و نه «آئین خدا» به معنای یک نظام گسترده و چندوجهی متبلور در آموزه های الهی. مدعای دوم این است که «دین» به مثابه «پرستش» برگرفته از معنای «خدمت» است، که یکی از معانی اصلی کلمه «دین» یا فعل «دان» در زبان عربی است. همانطور که هر عبدی وظیفه انجام «خدمت» یا «بندگی» و اعمال مرتبط با آن را نسبت به ارباب خود دارد، در نگاه قرآن نیز همه انسانها بندگان (عباد) خداوند هستند و بنابراین باید نسبت به او خدمتگذاری کنند. در اینصورت، مفهوم «دین» این خدمتگذاری، بندگی، یا پرستش و نحوه انجام آن را منتقل میکند. مدعای سوم این است که مفهوم «اسلام» در قرآن صرفاً به معنای تسلیم امر خدا بودن نیست بلکه به پرستش انحصاری خداوند (الله) و بنابراین نفی پرستش موجودات دیگر اشاره دارد. قسمت دوم، خوانشی نو از دو متن قرآنی که از کلمات دین و اسلام استفاده کرده اند

مطرح میکند. متن اول آیات آل عمران: ۸۵-۸۳ و متن دوم مائده: ۳ است که اکمال «دین» را اعلام میکند. با تمرکز بر آیه اکمال دین، ارائه به اهمیت ذبح حیوانات در مناسک مذهبی دنیای باستان میپردازد و نشان میدهد که قصد اصلی آیه سوره مائده جدا کردن مناسک مومنین از اعمال عبادی مشرکین است، علی الخصوص با منع مومنین از خوردن حیواناتی که در حین صید کشته شده اند و محدود کردن آنان به گوشت حیواناتی که به طریقه صحیح و یکتاپرستانه—یعنی با ذکر نام الله در حین کشتار—ذبح شده اند. ارتباط این الزامات غذایی با مناسک عبادی و تاکید بر انجام این مناسک به شیوه یکتاپرستانه توضیح میدهند که چرا این آیه از اکمال شیوه پرستش («دین») مومنین و انتخاب یکتاپرستی («اسلام») به عنوان شیوه پرستش آنها سخن میگوید.

۸-۹. از «حدیث موضوع» تا «موضوعات نگاری»؛ نگاهی به جریانها و گونه‌های آثار درباره

احادیث ساختگی

۱۷ تیر ماه ۱۴۰۲

دکتر مرتضی سلمان‌نژاد، دکتر مریم قبادی

حدیث به مثابه مهم‌ترین منبع دریافت آموزه‌های دینی پس از قرآن کریم، آگاهانه یا غیرآگاهانه درگیر آسیب‌های بسیاری شده است. پدیده وضع، یکی از جدی‌ترین آسیب‌هایی است که در طول تاریخ مورد توجه علمای اسلامی به ویژه محدثان بوده است. سنت وضع پژوهی، بیشتر در فضای اهل سنت به طور مداوم از سده ۵ ق تا دوره

معاصر ادامه داشته است و آثار بسیاری در این خصوص به نگارش درآمده است.

در این نشست به بررسی تحولات سبک الموضوعات و جریان‌ها و گونه‌های مرتبط با آن از سده‌های نخستین هجری تا دوره معاصر به صورت گذرا خواهیم پرداخته شد. کاربرد رویکرد تاریخی در تحلیل آنچه به پدیده وضع مرتبط است، می‌تواند درک جامعی از تحولات رخ داده در سبک الموضوعات را نمایان سازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که درک حاصل از حدیث موضوع در سده‌های مختلف دچار تحولات فراوانی شده است.

۹-۹. حدیث شیعی در قم: درنگی در نخستین جریان‌ها و گفتمان‌ها

۲۲ آبان ۱۴۰۲

دکتر سیدمحمدهادی گرامی

اکثر آثار موجود در حول و حوش تاریخ تدوین، کتابت حدیث و سرگذشت محدثان گرد آمده‌اند. با تأملی در این آثار پی می‌بریم که بسیاری از زوایای تاریخ حدیث شیعه مغفول مانده است. به تعبیری دقیق‌تر در کتاب‌های موجود از تاریخ حدیث شیعه، کمتر تلاش شده است تا تصویری تفصیلی و از نوع تاریخ‌اندیشه‌ای از تفکر حدیثی در میان متقدمان امامیه ارائه شود، تا در خلال آن مشخص شود چه اندیشه‌ها و سنت‌هایی در میان حلقه‌های حدیثی آن‌ها رایج بوده است. این در حالی است که محدثان متقدم امامیه در حلقه‌های حدیثی خود سنت‌های خاصی داشته‌اند که هنوز شناخت دقیقی از

این سنت ها و چگونگی تطور و تفاوت آن ها در بوم ها و زمان های مختلف وجود ندارد. مکتب حدیث متقدم شیعی در قم (قرن های ۳-۴) در برگیرنده جریان ها و گفتمان های خاصی بود که هنوز شناخت دقیقی از آنها در دست نیست. یکی از سنت های مهم محدثان در سده سوم هجری بحث

تبعید و اخراج محدثان متساهل بود. به تدریج با گذار به سده چهارم هجری این رویکرد رادیکال تعدیل شد و گفتمان «استثنای حدیث» شکل گرفت. علاوه بر این، برخی گفتمان های دیگر همانند «تبویب» در همین دوره شکل گرفت. همچنین در این میان، برخی گرایش به نقل اخبار عامه و جمع آوری گسترده اخبار داشتند و در واقع روی آوردی «اخباری» (تاریخ نگارانه و جمع محورانه) را در حدیث به جای روی آوردی «اهل الحدیثی» (منضبط و مبتنی بر نقادی) دنبال کردند.

از لحاظ جریان شناختی به طور کلی در مکتب حدیثی قم در سده های سوم و چهارم هجری، شاهد حضور سه جریان هستیم که در واقع تداوم جریان های امامیه در عراق بود. مهمترین جریان یا جریان اکثریت که در طول سده سوم و چهارم هجری به حیات خود داد، امتداد جریان هشام بن سالم جوالیقی است که اشعریون قم در سده سوم و حلقه حدیثی ابن الولید و شیخ صدوق مهمترین بروز هستند. پس از آن در درجه دوم باید به گونه ای از امتداد طیف مفضل بن عمر جعفی در قم اشاره کرد. در نهایت باید از یک گرایش کاملاً در اقلیت در قم که تمایل به سمت هشام بن حکم و شاگردان وی همچون

یونس داشتند، اشاره کرد. مهمترین شخصیت‌های این گرایش ابراهیم بن هاشم و پسرش علی بن ابراهیم قمی بودند.

این پژوهش با بررسی مهمترین متن‌های متقدم در زمینه مکتب حدیثی قم برخی از این سنت‌های کمتر شناخته شده در میان جریان‌ها و حلقه‌های حدیثی حاضر در این بوم را در طول قرن‌های سوم و چهارم

هجری بازشناسی

نمود و به بررسی این موضوع پرداخت که آیا این سنت‌ها در طول دو قرن یکسان بوده‌اند و یا اینکه تمایزها و تطوراتی در آنها قابل رصد کردن است.

۹-۱۰. چهارمین نشست از سلسله نشست‌های انتقادی ماهیانه اسلام و باستان متأخر اسلام و باستان

متأخر: حیطه‌ها و روش‌ها در پرتو آسیب‌شناسی مطالعات قرآنی معاصر

۲۷ آذر ۱۴۰۲

دکتر زهرا محقیان

بحث در خصوص ارتباط اسلام و باستان متأخر یکی از مباحث ضروری در حوزه قرآن‌پژوهی معاصر است که واکاوی ابعاد و زوایای مختلف آن می‌تواند ما را در شناخت هرچه بهتر قرآن یاری رساند.

یکی از زوایای قابل بحث آسیب شناسی برخی مطالعات انجام شده در سالیان اخیر است که شناخت خطاهای مختلف آنها می‌تواند پژوهشگران ایرانی را با حیطه‌ها، روش‌ها و منابع لازم در اینگونه مطالعات یعنی اسلام و باستان متأخر آشنا سازد.

در این ارائه با ارائه شواهد و نمونه‌های کاربردی مختلف، اولاً، به روشنگری و تبیین ابعاد مختلف بحث در این حوزه مطالعاتی جدید پرداخته شد؛ ثانیاً، با آسیب‌شناسی برخی تحقیقات انجام شده در سالیان اخیر توسط پژوهشگران ایرانی و غیرایرانی، برخی از بایدها و نبایدها در پیش‌برد بهتر و دقیق‌تر اینگونه مطالعات را معرفی گردید.

۹-۱۱. پنجمین نشست از سلسله نشست‌های انتقادی ماهیانه اسلام و باستان متأخر: نقش عهد

جدید در فهم عروج عیسی در قرآن

۱۸ آذر ۱۴۰۲

دکتر روح الله نجفی (عضو هیات علمی دانشگاه خوارزمی)

بر وفق عهد جدید، عیسی سه روز پس از مرگ بر صلیب به پاخاست و زنده شد و چهل روز بر زمین بود و بعد، به آسمان برده شد و بر سمت راست خدا نشست. بدینسان عیسی، زنده در آسمان است و قرار است به زمین بازگردد تا حکومتی آسمانی را بر زمین برقرار کند.

از دیگر سو، شناخت پیشینه صعود و نزول عیسی با تفسیر پنج آیه قرآن (آل عمران/۵۵، نساء/۱۵۸، نساء/۱۵۹، مائده/۱۱۷ و زخرف/۶۱) به نحو مستقیم رابطه دارد. در مقام فهم این آیات، دو دیدگاه مختلف با یکدیگر رقابت دارند که یکی، بر وفق پذیرش صعود و نزول عیسی شکل گرفته است اما دیگری زنده به آسمان شدن عیسی را در قرآن منکر است و به تبع آن نزول وی را هم منتفی می‌داند. حال پرسش آن است که نسبت پیشینه صعود و نزول عیسی با فهم آیات قرآن به چه سان است؟ آیا شناخت پیشینه مسیحی

این موضوع بر تفسیر آیات قرآن اثرگذار است؟

در این نشست بیان شد که استنباط صعود و نزول عیسی از قرآن بر پیشینه مسیحی قصه اتکاء دارد و عهد جدید، مویذ آن است که مقصود از رفع عیسی در قرآن، بالا بردن جسمانی او به آسمان است.

۹-۱۲. مساله نظری بینامتنیت و تمایز آن از نقد منبع

۹ دی ۱۴۰۲

دکتر احمد پاکتچی، دکتر آلاء وحیدنیا

بینامتنیت به عنوان نظریه‌ای برآمده از حوزه نقد ادبی زبان‌شناختی، آنگاه که به حوزه مطالعات قرآنی راه یافته است، اجمالاً به مطالعه نسبت میان عبارت‌پردازی‌های قرآن کریم با متون پیش از آن، به ویژه عهدین، فهم شده است. بالطبع چنین خوانش اجمالی و فهم تفصیل نیافته‌ای، در مقام اجرای تحقیق، موجد سؤال‌ها و ابهام‌های روش‌شناختی خواهد بود؛ از جمله اینکه آیا مطالعات بینامتنی قرآن کریم، صورتی تازه برای

مطالعاتی است که پیش‌تر ذیل عنوان مطالعات تطبیقی قرآن و عهدین وجود داشته است؟ مطالعات بینامتنی قرآن کریم چه نسبت و تمییز روش‌شناختی با مطالعات نقد منبع در پژوهش‌های کتاب مقدس دارد؟ رویکردها و چشم‌اندازهای نظری برآمده از زبان‌شناسی جدید، از جمله تمییز میان رویکردهای ساختگرا، نقشگرا، شناختگرا، تمییز میان رویکردهای مطالعاتی همزمان و درزمان و... چه نقشی در فهم نظریه بینامتنیت و ترجمه آن به حوزه مطالعات قرآنی دارد؟

در این راستا در این نشست به بازخوانی برخی از زوایای رویکرد نظری بینامتنیت و ترجمه و اجرای آن در مطالعات قرآنی پرداخته شد.

۱۳-۹. ششمین نشست از سلسله نشست‌های انتقادی ماهیانه اسلام و باستان متاخر: دختر فرعون یا

همسر فرعون؟ از خوانش مسیحی تا روایت قرآنی

۱۸ دی ماه ۱۴۰۲

دکتر محمد حقانی فضل (پژوهشگر پسا دکتری دانشگاه پادربورن آلمان)

دکتر زهرا محققیان

مقایسه روایت قرآن از تولد و کودکی موسی (قصص [۲۸]: ۷-۱۳ و نیز طه [۲۰]: ۳۸-۴۰) با روایت تورات (سفر خروج، ۲: ۱-۱۰) نشان می‌دهد که علی‌رغم شباهت کلی، این دو روایت با هم تفاوت‌هایی دارند. برجسته‌ترین تفاوت این دو روایت، مربوط به زنی است که او را به فرزند می‌گیرد. در تورات، دختر فرعون است که موسی را از آب گرفته و سپس به فرزند می‌گیرد؛ اما در قرآن زنی که او را به فرزند می‌گیرد، همسر فرعون است.

کسانی مثل گایگر این تفاوت را به ساده‌ترین شکل حل کرده‌اند و آن را ناشی از اشتباه و پریشان‌فهمی قرآن دانسته‌اند. اما کسانی دیگر، این مسئله را ناشی از یک تغییر عامدانه می‌دانند و آن را ناشی از آن می‌دانند که فرهنگ عرب آن زمان نمی‌توانست بپذیرد که دختری ازدواج‌ناکرده کودکی را به فرزند می‌گیرد.

بگیرد. دسته‌ای نیز آن را ناشی از تأثیر سوره‌های قبلی بر سوره‌های بعدی و یا ناشی از تأثیرات روایت‌های قرآن بر هم دیگر دانسته‌اند.

در این نشست، شواهدی ارائه شد که نشان دهد بر خلاف دیدگاه‌هایی که معتقدند قرآن در اینجا از سنت یهودی و مسیحی جدا شده است، میتوان با رجوع به متون یهودی و مسیحی معاصر ظهور اسلام این تفاوت را تبیین کرد. برای رسیدن به این اهداف، در بخش اول، به بررسی دقیق‌تر رابطه روایت قرآنی از تولد موسی با

روایت‌های یهودی پرداخته شد و بیان شد که بسیاری از عناصر روایت یوسفوس را می‌توان در روایت قرآن نیز مشاهده کرد. در نقل یوسفوس از تولد موسی می‌توان ریشه‌هایی برای اشاره به زنی که موسی را از آب گرفت با عنوان «همسر فرعون» یافت. در بخش دوم، برای فهم علت و چرایی کاربرد این تعبیر در قرآن، به اینترنت‌کست‌های سریانی در باستان متأخر مراجعه شد. به دلیل وجود بسیاری از عناصر روایی موجود در روایت قرآنی، اینترنتکس‌هایی در سنت سریانی و به‌ویژه هوملی یعقوب سروخی وجود دارند که درباره تولد موسی صحبت می‌کنند. در بخش سوم، به این موضوع پرداخته شد که به نظر می‌رسد، این تغییر در روایت قرآنی پاسخی است به تفسیری که در فضای سریانی و به‌ویژه هوملی‌های یعقوب درباره دختر فرعون یافت می‌شود. و در بخش چهارم، به این سوال پاسخ داده شد که این تغییر در پرافتولوژی قرآنی چه نقشی دارد و نشان داده شد که این تغییر در خدمت تایپالوژی یا پرافتولوژی قرآنی است.

۹-۱۴. دفتر حدیثی اسماعیل بن ابی‌زیاد سکونی: نمونه‌ای از دفاتر مقلوبه رایج در حدیث قرن دوم

۲۳ دی‌ماه ۴۰۲

دکتر محمد قندهاری، دکتر مریم قبادی

اسماعیل بن ابی‌زیاد سکونی، یکی از راویان پرکار امام صادق ع در قرن دوم است که با وجود تعداد نسبتاً بالای احادیثش، شناخت از وی ناچیز بوده است. نه تنها کتب رجالی شیعه وی را معرفی نکرده‌اند؛ که حتی منابع حدیثی دست اول عامه نیز تقریباً خالی از روایات سکونی عامی هستند. آشنایی محققان معاصر با شخصیت او، بیشتر از دریچه کتب رجالی متأخر شیعه و اهل سنت است که

ناکافی بوده و پاسخگوی بیشتر سوالات درباره او نیست. از جمله این پرسش که دفتر حدیثی سکونی با بیش از ۱۰۰۰ حدیث از امام صادق چگونه شکل گرفته است؟ چرا با وجود این حجم از احادیث، هیچ اثری از حضور یا گفت‌وگوی او با امام وجود ندارد؟ و چرا عموم روایات دفتر حدیثی سکونی، مشابه لفظی روایات اهل سنت است؟

اما از طرف دیگر، سکونی از اندک راویانی از قرن دوم است که دو کتاب از میراث حدیثی او (تقریباً به صورت کامل یا با اکثر حجم کتاب) بر جا مانده

است: اشعثیات و تفسیر شامی. با بررسی روایات سکونی در این دو کتاب و نیز با رجوع به منابعی تازه‌یاب از میراث حدیثی اهل سنت (مثلاً مسند فردوس دیلمی)، می‌توان به روایات عامی متعددی از سکونی دست یافت که به شناخت بیشتر و دقیق‌تر او کمک می‌کند. همچنین جمع‌شده شواهد پراکنده، حاکی از آن است که سکونی نزد اکثر رجالیان اهل سنت شناخته شده بوده، اما بسیاری از اوقات نام او به عنوان دیگر تصحیف شده است و محدثین متقدم نیز به دلایلی از نقل احادیث او اجتناب کرده‌اند.

برای پاسخ به این سوالات، در ابتدا بر اساس مقاله «اسماعیل بن ابی‌زیاد سکونی در منابع عامه: عناوین، مشایخ و روایات موازی»، عناوین مختلف سکونی در اسانید اهل سنت معرفی شده و سپس با توجه به عناوین مرتبط با او در اسانید و نیز داده‌های رجالی مرتبط با او در رجال عامه، تلاش شد تا شناخت بهتری از وی و سبک حدیثی او به دست آید. سپس دو کتاب وی که بخش بزرگی از میراث سکونی را برای ما حفظ کرده‌اند، بررسی شد. کتاب اول جعفریات است که درباره آن نشان داده شد چگونه می‌توان موارد برگرفته از دفتر سکونی را در آن میان تشخیص داد. سپس با معرفی «تفسیر

اسماعیل بن ابی‌زیاد الشامی» (بخش‌های بجا مانده در تفسیر البیان فسوی)، ارتباط او با سکونی بیان گردید. بدین ترتیب تعداد روایات سکونی از ۲۰۰۰ حدیث فراتر رفته و بدین وسیله، زمینه برای شناخت دقیق‌تر و صحیح‌تر سبک روایت‌گری سکونی از طریق مقایسه الگوی متون و اسانید میراث او فراهم است.

در ادامه، در پی کشف سبک روایت‌گری سکونی نشان داده شد که روایات سکونی به طور کلی و به ویژه روایاتش از امام صادق ع، دچار پدیده اسنادِ دوگانه است، یعنی توسط خود سکونی در جای دیگری با سند دیگری روایت شده است. همچنین عموم روایات سکونی از امام صادق ع منفرد بوده و با منفردات شامیان و یا با منفردات منسوب به ابن عباس در میان عامه مشترک است. این مسئله و نیز اصل همبستگی متن و سند در تحلیل متنی-اسنادی، به واکاوی تبار اصلی روایات دفتر حدیثی او در شیعه کمک می‌کند. همچنین با مقایسه او با اقرانش در میان عباسیان و نیز برخی راویان شناخته شده‌ی قرن دوم، به نحوه روایت‌گری سکونی از امام صادق (ع) پرداخته شد. مجموع این شواهد، احتمال «قلبِ اسناد» در روایات سکونی از امام صادق ع را به عنوان یک تبیین موجه، نشان می‌دهد. در نهایت با بررسی کانتکست تاریخی سکونی و گرایش فقهی و مذهبی او، تلاش شد تا از طرفی علت علاقه او به روایت پرتعداد از امام صادق تبیین گردد. شناخت بهتر سکونی، راه را برای شناخت جریان حدیثی او و اثرات مستقیم و غیرمستقیم این جریان در تاریخ حدیث باز می‌کند.

۹-۱۵. درآمدی بر بازشناسی مدرسه حدیثی علامه مجلسی

۱۶ بهمن‌ماه ۱۴۰۲

دکتر سعید طاوسی مسرور (عضو هیئت علمی دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه علامه

طباطبایی)

دکتر مریم قبادی

علامه مجلسی به عنوان یکی از مهم ترین شخصیت های علمی تاریخ تشیع و صاحب مفصل ترین مجموعه حدیثی شیعه یعنی دایره المعارف روایی بحار الانوار، اگر چه در دوره اوج اخباری‌گری می‌زیست اما وی خط میانه بین اخباری‌گری و اصولی‌گری را برگزید.

بازشناسی دیدگاه های رجالی و حدیثی وی از این جهت اهمیت دارد که به جهت عظمت شخصیت علمی وی بر معاصرانش و بر علمای نسل های بعد تاثیرگذار بوده است. وی روایات کتاب بحار الانوار را بر اساس مبنای اعتبار کتاب ها در برابر اعتبار روایت ها برگزید اما در برخی از آثارش مانند مرآة العقول بر اساس اعتبار اسنادی و علم رجال به بحث پرداخته و به علاوه کتاب مستقلی نیز در رجال نوشته است. از قواعد رجالی مورد قبول وی، توثیق عام مشایخ اجازه است که مورد توجه وحید بهبهانی در بازتولید علم رجال

در هنگامه غلبه بر اخباریان قرار گرفت. برخی توثیقات خاص علامه مجلسی نیز بر خلاف آرای متقدمان اما مورد قبول بسیاری از متأخران و معاصران است. مثلاً توثیق محمد بن سنان.

۹-۱۶. هفتمین نشست از سلسله نشست‌های انتقادی ماهیانه اسلام و باستان متاخر: از کیهان

شناسی به جهان بینی تاملی در کیهان شناسی های اوستا و قرآن

۲۳ بهمن ۱۴۰۲

دکتر محمدعلی طباطبایی، دکتر زهرا محققیان

تاکنون مطالعات پراکنده و نسبتاً کمی درباره کیهان‌شناسی اوستا و قرآن، آن هم به طور جداگانه و نه تطبیقی، انجام شده است؛ اما تا کنون نه مقایسه‌ای میان کیهان‌شناسی‌های این دو متن مهم دینی صورت گرفته است، و نه تلاشی برای نقب زدن از کیهان‌شناسی هر یک از این دو متن به جهان‌بینی نهفته در ورای آنها.

هدف از این سخنرانی، ترسیم گام‌های نخستین در مسیر یک مطالعه تطبیقی میان کیهان‌شناسی‌های این دو متن با هدف رهیابی به جهان‌بینی‌های بنیادینی بود؛ که عناصر کیهان‌شناختی موصوف در این متون را شکل می‌دهند.

۱۷-۹. آموزش قرآن به مثابه «زبان» یا «متن»? بازخوانی رویکرد دکتر محمدعلی لسانی فشارکی

۲۸ بهمن ۱۴۰۲

دکتر ابوالفضل خوش منش (عضو هیأت علمی دانشگاه تهران)

دکتر هادی رهنما

مسئله زبان قرآن در تاریخ اندیشه اسلامی همواره محل مباحثه عالمان بوده است؛ از مباحثات و بلکه مناقشات کلامی-فلسفی حول ماهیت کلام باری و مسئله حدوث یا قدم قرآن گرفته تا مباحثات فقهی در باب حجیت ظواهر کتاب و دلالت اوامر و نواهی قرآن، مباحثات ادبی-کلامی در تبیین وجوه اعجاز و بی‌همانندی قرآن، مباحثات زبان‌شناختی در باره گونه‌های زبانی قرآن، فصاحت و ویژگی‌های لهجه‌ای و...

به تبع اقتضائات زمینه و زمانه جدید، از جمله پیدایی رسانه‌های فراگیر و همسانی نهادها و برنامه‌های آموزش عمومی، مسائل

و مباحثات جدیدی به آن نمونه‌های تاریخی افزوده شدند. از جمله اینکه فراگیر و همسان کردن آموزش قرآن کریم چه اقتضائات و پیامدهایی دارد. آموزش قرآن به مثابه یک «زبان» و تکیه بر وجه شنیداری قرآن چه وجوه تمایزی از برنامه آموزش قرآن با محوریت صورت نوشتاری قرآن دارد؟ مسئله تجوید در آموزش قرآن چه سهم و اندازه‌ای دارد؟ در آموزش قرآن باید به ترتیب مصحف از

ابتدای قرآن آغاز کرد یا آموزش باید از خاتمه مصحف و قصار السور باشد؟ نحوه آموزش و فراگیری قرآن چگونه بر ارتباط عاطفی و شناختی با قرآن کریم، همراهی با زبان و نگرش قرآنی اثرگذار است؟

این مسائل و جز اینها، دغدغه و جهت اهتمام مرحوم دکتر محمدعلی #لسانی_ فشارکی در طول حیات علمی‌اش بوده است. او که مجتهد پرورده حوزه علمیه اصفهان و از نسل اول دانش‌آموختگان علوم قرآن و حدیث دانشگاه تهران بود، کوشید از مباحثات زبانی-ادبی قرآن که وجه غالب آموزش‌ها در

رشته علوم

قرآن و حدیث

است فراتر

رود و مسئله

زبان قرآن را

در پیوند با

آموزش قرآن

طرح و تبیین

کند.

او با الهام از

آموزه و عمل

رسول خدا

(ص) و ائمه

اطهار (ع) در تعلیم قرآن و نیز استفاده از مباحثات جدید زبان‌شناسی در حوزه آموزش زبان دوم، نگره‌ی «آموزش زبان قرآن» را صورت‌بندی کرد تا از یک‌سو به بازسازی روش آموزش عمومی قرآن در سیره نبوی (ص) بپردازد و از سوی دیگر فراگیری قرآن مطابق سیره رسول خدا (ص) را زیربنای انس و زمینه‌ی فهم و عمل به قرآن قرار دهد.

۱۰. جلسات و اقدامات اجرایی

۱۰-۱. جلسات اداری پژوهشکده

در پژوهشکده مطالعات قرآنی جلسات شورای عمومی بطور معمول هر ماه برگزار می شوند و در سال ۱۴۰۲ جلسه شورای عمومی پژوهشکده با حضور اعضا ۸ بار تشکیل گردید. همچنین، ۲ جلسه توسط گروه مطالعات زبان شناسی قرآن کریم، ۵ جلسه توسط گروه مطالعات تاریخی فرهنگی قرآن کریم و ۴ جلسه نیز توسط گروه مطالعات حدیثی شیعه با حضور اعضای گروه ها تشکیل شد.

در این میان بر حسب نیاز و در راستای پیشبرد کارهای پژوهشکده، جلسات دیگری با حضور میهمانانی از خارج از پژوهشکده نیز تشکیل شده است. از جمله:

جلسه با حجه الاسلام یوسفی مقدم؛ ریاست پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی و برخی دست اندرکاران همایش مرجعیت قرآن کریم با حضور دکتر فوزی

جلسه با دکتر قیومی رئیس مرکز همکاری های علمی بین الملل پژوهشگاه و تکمیل اطلاعات اعضا در سامانه های بین المللی

جلسه با دکتر امیرچخماخی؛ دبیر کارگروه معارف و علوم دینی در صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران و نماینده پژوهشگاه حوزه و دانشگاه در تهران

۱۰-۲. اقدامات برای شورای گسترش

در راستای تبدیل وضعیت پژوهشکده در شورای گسترش، تکمیل و بروز رسانی و ارسال فرمها و پاورپوینت های تبدیل پژوهشکده از اصولی به قطعی در چند مرحله انجام شد.

۱۰-۳. برنامه تفصیلی پژوهشکده

بر مبنای رویکرد پژوهشگاه در سال ۱۴۰۲، هر پژوهشکده می‌بایست ذیل فعالیت های پژوهشی ۲۱ گانه پژوهشگاه، محتوایی از چگونگی فعالیت‌های خود تهیه نماید و در شورای پژوهشی پژوهشگاه توسط رئیس پژوهشکده ارائه دهد. این امر در پژوهشکده مطالعات قرآنی به عنوان دومین پژوهشکده در پژوهشگاه انجام شد و الگویی برای دیگر پژوهشکده ها قرار گرفت.

همچنین محتوایی مبنی بر حوزه تمرکز پژوهشکده مطالعات قرآن با محور «بررسی تطبیقی رویکردهای پژوهشگران برآمده از سنت خاورشناسی (مسلمان و غیرمسلمان) و پژوهشگران ایرانی (حوزوی و دانشگاهی) در زمینه مطالعات قرآنی و اسلامی» تهیه شد و در شورای پژوهشی پژوهشگاه توسط رئیس پژوهشکده ارائه گردید.

و نیز با همکاری اعضای پژوهشکده تنظیم و بازنویسی متن برنامه کلان پژوهشکده در سال ۱۴۰۲ انجام شد و در شورای پژوهشکده به تصویب رسید.

۴-۱۰. اقدامات جذب

رایزنی و پیگیری روند جذب سالهای گذشته انجام شد و جلسات بررسی صلاحیت افراد پذیرفته شده در فراخوان جذب سال ۱۴۰۲ نیز طبق روال پیگیری و برگزار شد.

۱۱. سایر فعالیت ها

۱۱-۱. سومین همایش تفسیر اجتماعی قرآن کریم در جهان اسلام؛ با محوریت موضوع زن و خانواده

۹ اسفند ۱۴۰۲

سومین همایش تفسیر اجتماعی قرآن کریم در جهان اسلام با محوریت موضوع زن و خانواده در روز ۹ اسفند ۱۴۰۲ توسط انجمن ایرانی مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی و با مشارکت جمعی از مراکز دانشگاهی و پژوهشکده مطالعات قرآنی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی برگزار شد.

۱۱-۲. فصلنامه مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی

انجمن ایرانی مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی پس از دریافت مجوز از وزارت علوم تحقیقات و فن آوری از بهار ۹۶ اقدام به انتشار فصلنامه علمی- پژوهشی «مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی» کرده است. این فصلنامه باهدف، تعمیق و گسترش مطالعات قرآنی و توسعه فرهنگ قرآن پژوهی و با رویکرد میان رشته ای منتشر خواهد شد. نظر به امضا نفاهم نامه بین پژوهشگاه و انجمن ایرانی مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی، فصلنامه مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی در سامانه فصلنامه های پژوهشگاه قرار گرفت و تاکنون ۲۹ شماره از این فصلنامه منتشر شده و روی سایت قرار گرفته است.

پیوست ۱: اولویت‌های پژوهشی پژوهشگاه

اولویت‌های پژوهشی پژوهشگاه

میان‌رشته‌ای	غرب‌پژوهی	اسلام‌پژوهی	ایران‌پژوهی
آینده‌پژوهی	تاریخ، روش‌شناسی و فلسفه علم و فناوری	تمدن نوین ایرانی - اسلامی	هویت ایرانی
نسبت و ارتباط اسلام، ایران و غرب	مطالعات غرب‌شناسی ایرانی و نقد شرق‌شناسی	خدمات متقابل اسلام و ایران	سیر تحول دانش در ایران
نظریه‌پردازی	تبارشناسی علوم انسانی	بررسی و بازخوانی تراث اسلامی	مسائل اجتماعی، اقتصادی و مدیریتی کشور
تحول در علوم انسانی و نسبت آن با رشته‌های دانشگاهی		فلسفه و نظام حکمرانی در اسلام و ایران	ابعاد و مسائل ارتباطات در ایران (با تأکید بر فضای مجازی)
فرهنگ، اخلاق و تعلیم و تربیت		مطالعات منطقه‌ای و جنبش‌های فکری اسلامی	استعمارشناسی ایرانی
تحولات نظام بین‌الملل و مطالعات آسیایی		امام‌شناسی	فرهنگ و تمدن ایرانی
مطالعات جهان		قرآن‌پژوهی	ایران جغرافیایی، فرهنگی، سیاسی
فلسفه پژوهش		مناسبات سیره‌پژوهی و علوم انسانی با تأکید بر امام علی (ع)	

پیوست ۲: فهرست آثار پژوهشگران مربوط به حوزه تمرکز پژوهشکده

آثار مهم	پژوهشگر	
قرآن و علوم طبیعت	مهدی گلشنی	پژوهشگران دانشگاهی ایرانی
درآمدی بر تاریخ‌گذاری قرآن، پژوهشی در مصحف امام علی(ع)، روش تحقیق با تأکید بر علوم اسلامی، درآمدی بر معناشناسی قرآن، نقدی بر نظریه رؤیاهای رسولانه	جعفر نکونام	
سیر نگارش‌های علوم قرآنی، آفاق تفسیر، تراث الشیعه القرآنی، تدوین‌الحديث عند الشیعه الأمامیه	محمدعلی مهدوی راد	
مبانی و روش‌های تفسیری، روش‌های تأویل قرآن، فقر و غنا در قرآن و حدیث،	محمدکاظم شاکر	
درآمدی بر تاریخ قرآن، پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ علوم قرآن، مباحثی در تاریخ و علوم قرآن، تاریخ عمومی حدیث، پژوهشی در تاریخ حدیث شیعه	مجید معارف	
پژوهش‌هایی درباره قرآن و وحی، هرمنوتیک، کتاب و سنت	محمد مجتهد شبستری	
تاریخ تفسیر، ماهیت علوم قرآن، روش تحقیق عمومی، نقد متن، فقه الحدیث با تکیه بر مباحث لفظی، فقه‌الحدیث مباحث نقل به معنا، تاریخ حدیث، جریان‌های فهم قرآن کریم در ایران معاصر	احمد پاکتچی	
ساخت‌های زبان فارسی و مسئله ترجمه قرآن، زبان قرآن، تفسیر قرآن: مجموعه مقالات قرآن پژوهی غربیان، سیره پژوهی در غرب: گزیده متون و منابع، کتاب‌شناسی مطالعات قرآنی به زبان‌های اروپایی	مرتضی کریمی‌نیا	
روش تحقیق موضوعی در قرآن کریم، آموزش قرآن به روش پیامبر، سوره‌شناسی (روش تحقیق ساختاری در قرآن کریم)، قراء سبعه و قرائات سبع، پروژه زبان قرآن	محمدعلی لسانی فشارکی	
سیر تحول قرآن	مهدی بازرگان	
التمهید فی علوم القرآن، التفسیر و المفسرون فی ثوبه القشيب، شبهات و ردود حول القرآن،	محمدهادی	

التفسیر الأثری الجامع	معرفت	پژوهشگران حوزوی ایرانی
تحلیل زبان قرآن و روش‌شناسی فهم آن، آسیب‌شناسی جریان‌های تفسیری، تحلیل وحی از دیدگاه اسلام و مسیحیت، علوم قرآن، فرهنگ موضوعی قرآن	محمدباقر سعیدی روشن	
پژوهشی در اعجاز علمی قرآن، درس‌نامه روشها و گرایش‌های تفسیری، درس‌نامه تفسیر مقدماتی	محمدعلی رضایی اصفهانی	
بیولوژی نص: نشانه‌شناسی و تفسیر قرآن، معناشناسی شناختی قرآن،	علیرضا قائمی‌نیا	
تدبری در قرآن (در دو جلد)، معارف قرآنی، معانی القرآن	محمدباقر بهبودی	
علی‌اکبر غفاری، با هدف احیای متون کهن اسلامی و نشر آنها، مجموعه کتاب‌هایی با تحقیق و تطبیق و تصحیح، منتشر نمود. آثار مذکور، در چهار بخش مستقل دسته‌بندی شده است: کتب فقهی، روایی، اعتقادی و کلامی/آثار مختص به امام حسین(ع)/آثار تفسیری و علوم قرآنی/ آثار درباره امام مهدی(عج)	علی‌اکبر غفاری صفت	
مکتب‌ها و فرقه‌های اسلامی در سده‌های میانه، جانشینی محمد	ویلفرد مادلونگ	پژوهشگران فعال در سنت خاورشناسی
امر به معروف و نهی از منکر در اندیشه اسلامی، هاجریسم،	مایکل کوک	
مکتب در فرایند تکامل، میراث مکتوب شیعه در سه قرن نخستین، متن و تفسیر: امام جعفر صادق و میراث او در فقه اسلامی	سیدحسین مدرسی	
خدا و انسان در قرآن، مفهوم ایمان در کلام اسلامی، مفاهیم اخلاقی در قرآن	توشیهیکو ایزوتسو	
مقدمه بر قرآن، ترجمه قرآن، مسئله محمد	رژی بلاشر	
درآمدی بر تصوف و عرفان اسلامی، برگزیده آثار ائمه شیعه، ایمان و عقل در اسلام	ویلیام چیتیک	
تفسیر معاصرانه قرآن کریم، نظر متفکران اسلامی درباره طبیعت، جوان مسلمان و دنیای متجدد، علم و تمدن در اسلام، معارف اسلامی در جهان، علم در اسلام معاصر، معرفت و امر قدسی	سیدحسین نصر	

تئودور نولدکه	تاریخ قرآن، زندگانی محمد
اندرو ریپین	مسلمانان باورهای دینی و مناسک، قرآن و سنت تفسیری آن، سبک و مفهوم قرآن
آنه ماری شیمل	تبیین آیات خداوند: نگاهی پدیدارشناسانه به اسلام، ادیان جهان: مختصر تاریخ ادیان، ابعاد عرفانی اسلام، درآمدی بر اسلام، زن در عرفان و تصوف اسلامی
محمدعلی امیرمعزی	قرآن مورخان، تشیع: ریشه‌ها و باورهای عرفانی، راهنمای ربانی در تشیع نخستین،
هارالد موتسکی	زندگی‌نامه محمد، حدیث اسلامی: خاستگاه و سیر تطور
هانری کرین	چشم‌اندازهای معنوی و فلسفی اسلام ایرانی، مجموعه مقالات هانری کرین، شیعه
آنجلیکا نویورت	مطالعات قرآنی امروزی، قرآن در بافت تاریخی آن،
نیکولای ساینای	قرآن: مقدمه‌ای تاریخی - انتقادی، اصطلاحات کلیدی قرآن، الله در شعر پیشاقرآنی
ویلیام مونتگمری‌وات	محمد (ص) در مکه، محمد در مدینه، محمد: پیامبر و سیاستمدار، اندیشه سیاسی اسلام، دوره شکل‌گیری اندیشه اسلامی، اسلام و مسیحیت امروزی
گابریل سعید رینولدز	قرآن در بافت تاریخی آن، قرآن و کتاب مقدس، الله: خدا در قرآن